34/4684

УПРАВНЕ ВЛАСТИ У СТАРОЈ СРПСКОЈ ЦАРЕВИНИ

ПРАВНО-ИСТОРИЈСКА СТУДИЈА

ОД

Д. Ђ. АЛИМПИЋА

ИНСПЕКТОРА МИН. УНУТР. ДЕЛА

ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРНИЦА „НАПРЕДАК“

БЕОГРАД 1921

I 4684

34

ПРЕДГОВОР.

Ми стојимо данас пред решењем судбоноснога питања о уређењу наше простране државе, која сада обухвата веће просторије но у доба наших најсилнијих банова, краљева и царева. Бавећи се садашњим уређењем биће несумњиво од велике користи упознати се какве су управне власти биле у старој српској царевини. Са тога разлога ова студија г. Алимпића долази у најпогоднији час, кад доношењем Устава и осталих органских закона треба ударити темеље нашој државној згради. На основу података из Душановог законика и осталих споменика српске прошлости писац нам излаже административну поделу старе наше државе на области, градове, жупе, крајишта, села и катуне; износи нам функционисања законодавне, извршне и судске власти и у јасној слици представља целокупно наше државно

уређење тадашњега доба. Слика јасна и за нас Србе мила и драга, јер из ње видимо да су наши стари умели тако уредити нашу државу да она буде чувена и славна, не само са војничких успеха својих, него и са државничке мудрости својих управљача у унутрашњем државном уређењу.

Београд, 21. децембра 1920. год.

Др. Д. Аранђеловић
професор Универзитета.

Управне власти у старој српској царевини[1].

УВОД.

Демократско уређење старих Словена — Државно уређење Срба пре Немањића. Наши писани споменици. — Душанов Законик. — Административна подела старе српске државе: области, градови, жупе, крајишта, села, катуни. — Централна управа. — Владалац — Законодавна власт. — Закони. — Извршна власт. — Судска власт и организација судова.

---

[1] Штампање ове расправе из области наше правне историје било је отпочето у Полицијском Гласнику за 1914 год., али је услед наступелог рата остало недовршено, па је, шта више, и сав рукопис уништен. Због овога је цео посао морао бити изнова рађен, и том приликом знатно је допуњен многим новим стварима којих није било у првобитном рукопису.
Писац.

— *Логотет (државни канцелар). — Протовестијар (министар финансија). — Дворски судија. — Дворски Савет. — Сабор и његово учешће у државној управи.*

У нашој историји има доста ствари које ни до данас нису потпуно расветљене, као и питања која још нису довољно обрађена. У ред ових питања долази и оно о нашој *старој државној управи,* за које се може слободно рећи, без претеривања, да је најнеобрађеније у нашој правној историји[1].

Ово нарочито вреди за време које је претходило стварању праве српске државе под Немањићима. Извори овог времена веома су непотпуни и непоуздани, а понекад и противречни. То су поглавито списи византијских писаца, нарочито цара Константина Порфирогенита, који у својим делима махом износе племенско уређење Јужних Словена, и само у контурама додирују њихову државну организацију.

[1] Са појавом чувеног Јиречековог дела Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien (1912—1914) учињен је врло велики напредак на овом пољу, али правном историку још увек остаје широко поље рада: да правнички обради драгоцени материјал који се налази у овом делу, и који са обилним и значајним радовима пок. Стојана Новаковића сачињава, у главноме, нашу средњевековну правно-историјску књижевност.

У својој *Историји Словенских Права*[1] Мађејовски тврди да су стари Словени имали *„демократично правитељство“;* да су се скупљали у народне скупштине и на њима се, са старешинама које су сами бирали, саветовали о својим спољашњим и унутрашњим пословима. Све закарпатске словенске земље биле су раздељене на *жупаније,* којима су управљали *жупани,* или *старци, старосте,* уз припомоћ *пристава* и *сатника* (или *сотника),* који су им помагали у суђењу и у прикупљању државних прихода. Из других извора сазнајемо да су стари Словени били *организовани по племенима,* која су у исто време била војне јединице[2].

[1] Превод Др. Н. Крстића, књига I, стр. 65, 67, 83, 101, 111.

[2] Историја Срба од Др. Јиречека (превео Јован Радонић, први део, стр. 129).

Ово старо словенско уређење задржано је, у главноме, и по доласку на Балканско Полуострво, али је убрзо почело губити негдашњи свој демократски карактер. На челу појединих моћнијих племена у X веку већ се налазе *наследне владалачке породице, књажевске или великожупанске.* Као поглавари државе, *владаоци* су *врховни заповедници војске, врховне судије* и *заступници народа* у односима са другим државама. Жупама су и даље управљали *жупани,* који су такође *наследни*[1]. О овој управи не постоје никакви детаљи, али је извесно да је почивала на *обичајном праву,* пошто у ово доба у Србији није било *писаних закона.*

Са појавом наших писаних споменика: *хрисовуља*[2], *повеља* и *међународних уговора* — у којима се налази знатан број одредаба законског и управног карактера[3] — долазимо до

[1] Историја Срба од Др. Јиречека, део први, стр. 119, 124.

[2] Законска повластица.

[3] Као први домаћи споменици ове врсте могу се сматрати Немањина уредба за град Котор из 1186 год. и повеља манастиру Хиландару из 1198—1199 год.

позитивнијих, али још непотпуних података о нашем старом државном уређењу.

Круна ових споменика, најбољи и најпотпунији доказ старе српске културе, славе и величине, јесте чувени *Душанов Законик — Закон Благовернаго Цара Стефана* — који по извесним својим основним одредбама личи у многоме на данашње *уставе.*

Захваљујући овоме Законику, ми смо данас у стању да доста приближно реконституишемо слику државне управе у старој српској царевини, и да одредимо задатак и надлежност управних органа њеног доба. Велимо приближно јер је, према до сада познатим изворима и објављеним списима, немогућно створити ову слику у свој њеној потпуности. Не треба, у осталом, губити из вида, да се ово односи на средњевековну Србију, која се није много разликовала од осталих јевропских држава овог доба, а нарочито од Византије, која је на њу утицала и вером, и културом, и законодавством, и државним уређењем.

Поред многих драгоцених података које нам Законик пружа о *владаоцу, цркви, вла-*

стели, народу, својини, трговини, државним приходима, личној и *имовној безбедности, кривичним делима* и *судској организацији* у нашој старој царевини, он нас још упознаје и са њеном *поделом у погледу административном.* То се јасно види из ових његових чланова:

„Повелева царство ми. *По всех земљах,* и *по градовех, и по жупах,* и *по крајштех,* гусара[1] и тата[2] да нест ни у чијем пределу. *И сим-зи образом да се украти татба и гусарство. У којем се селе нађе тат или гусар, то-зи село да се расне, а гусар да се обеси стрмоглав, а тат да се ослепи, а господар села того да се доведе свезан ка царству ми и да плаћа все што је чинил гусар и тат от испрва, и паки да се каже*[3] *како тат и гусар*“ (чл. 145).

„*Такожде кнезове, и премићурије и владалци и предстајници и челници који се обретају сели и катуни обладајуштеје, ти-зи*

[1] Разбојник.
[2] Крадљивац.
[3] Казни.

вси да се кажу образом више писаним аште се најде у њих тат или гусар“[1] (чл. 146).

Несумњиво је, према овоме, да су као управне јединице у Душановој царевини постојале:

I. **Земље (области).**
II. **Градови.**
III. **Жупе.**
IV. **Крајишта (пограничне жупе)** и
V. **Села** и **катуни (сточарска села).**

Има доказа да су ове управне јединице постојале у старој српској држави и пре Душана, и да их је он својим Закоником само утврдио и у јачој мери потчинио централној власти.

Из даљег излагања видеће се, да су старешине ових управних јединица по својим дужностима биле доста сличне нашим данашњим полицијским чиновницима, односно управним

[1] Законик Стефана Душана Цара Српског од Стојана Новаковића.

органима у ужем смислу те речи. Али, пре него што приступимо излагању ових дужности, потребно је да бацимо један кратак поглед на организацију централне државне управе у доба о коме говоримо.

Као што је већ познато из историје, Србија је отпочела живети правим независним, државним животом тек од Немање, који је крајем XII века ујединио српске земље и основао независну српску државу. Под његовим сином Стеваном Првовенчаним Србија постаје краљевином, и на овај начин потпуно улази у ред осталих јевропских држава.

Са проширењем и напредовањем Србије у целом тринаестом и првој половини четрнаестог века, развијао се и израђивао и њен државни живот, док најзад под Душаном није достигао свој врхунац.

За све ово време од Немање до Душана, наш стари државни живот осцилује између две главне идеје, између две главне тежње: жеље владалаца да државну власт што више централишу, и жеље властеле — која је са свештенством сачињавала *Сабор* — да ову

власт што више ослабе. Између ових потпуно супротних идеја и жеља морала је, сасвим природно, настати борба, у којој је неколико владалаца платило престолом, али која се под Душаном завршила привременом победом владаоца.

Стара српска наследна властела, која је раније скоро самостално управљала својим областима, замењује се постепено под Душаном државним чиновницима — судијама и разним управним органима — који искључиво зависе од државе, односно од цара, и који на положаје не долазе по својим феудалним правима већ по личним заслугама.

Али, и ако је успео да ојача централну власт више но и један од Немањића, и да на овај начин сузбије децентралистичке тежње властеле, бар за извесно време, Душан је није могао одстранити од учешћа у државним пословима. *Сабори* се под њим састају много чешће но под ранијим владаоцима, и учествују у свима важнијим државним пословима, па и у доношењу Законика. Они се и под њим јављају као неки други фактор у држави, као

нешто на форму наше данашње Народне Скупштине, као представник двају повлашћених и најмоћнијих сталежа у држави: властеле и свештенства.

Владалац с једне, и *Сабор* с друге стране, били су, дакле, главни фактори у нашој старој, као што су Краљ и Народно Представништво у нашој данашњој држави. Да их изближе и понаособ проучимо, у колико је то могућно према до сада познатим и објављеним изворима.

А) Владалац.

Стара српска царевина била је апсолутна монархија, као и већина јевропских држава Средњега Века, у којој је цар „*самодржавни*" или „*самодржац*" (аутократа) био и *законодавац*, и *управни чиновник*, и *судија*, и *врховни заповедник војске*, и *заступник земље* у односима са страним државама, и *највећи поседник земље* у својој држави[1]. Ово нарочито вреди за време Душаново, који је успео да

[1] Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, стр. 1—24.

ограничи свемоћ властеле, и да државну управу реорганише на централистичкој основи. За њега се несумњиво може рећи, да је у својим рукама имао и *законодавну*, и *извршну* (*управну*) и *судску власт* у данашњем смислу те речи, коју је по утврђеном обичају и само у извесним приликама вршио у договору са *Сабором*.

Као шеф законодавне власти, цар је издавао законе и одредбе законског карактера, понекад сâм, понекад у договору са *Сабором*.

Ови закони и законске одредбе, издати пре Законика, били су махом растурени по разним хрисовуљама, повељама и међународним уговорима, почев од Немање до Душана, који је важније од њих унео и у свој Законик. У овоме се изрично помињу закони краља Милутина о *сеоским међама* и *поротницима* (чл. 79 и 152).

Испитивањима Др. Богишића[1] и Новаковића[2] утврђено је, да су у Србији пре доношења Законика вредили као закони:

а) *Закони светих отаца*, т. ј. преводи

[1] Pisani zakoni na slovenskom jugu.
[2] Законик Стефана Душана Цара Српског.

византијских грађанских и црквених закона разне врсте и порекла;

б) *Закони* и *законске одредбе* у хрисовуљама манастирским и у повластицама датим појединим градовима и приватним личностима;

в) *Закони старијих владалаца*;

г) *Законске наредбе и повластице у међународним уговорима*, и

д) *Народни обичаји*.

Сам Законик издат је у договору са Сабором (1349. год.) и, поред кодификације обичајног и писаног законодавства, садржи и доста нових одредаба, као што су н. пр. оне *о судској организацији, личној и имовној безбедности, чиновницима* и т. д.

По мишљењу Новаковића[1] *основна идеја* Законика састоји се у ове три главне ствари: *у уређењу црквеног автономног реда без мешања световних људи; у одвајању судске од управне власти и у уређењу судова по византијским обрасцима, а „учвршћење администрације и јаког административног реда*

[1] Матеје Властара Синтагмат од Стојана Новаковића, стр. XIII.

ванредним мерама општега, чиновничког и међусобног јемства и одговорности остају — вели Новаковић[1] — *главни тон и црвени конац Законика*“[2].

За карактеристику Душанове законодавне власти веома су важне *царске заповести* (новеле), које почињу са „*Повелева царство ми*“, и које су просто уписане у Законик. Ове новеле издаване су по угледу на византијске владаоце, и доказују, по мишљењу Новаковића, да је цар Душан „*уживао пуну законодавну власт без ограничења*“[3].

[1] Законик, стр. XXXII.

[2] По руском професору Ф. Зигељу, у Законику се „показују тежње Душанове да доведе у ред манастирски живот и да узвиси нарастственост у народу; да обезбеди правилно вршење правде; да уништи незаконите судске глобе; да предупреди разбојништва, отмичарство и свакојака насиља; да ограничи разноврсне злоупотребе властеоске; да пресече католичку пропаганду и да узвиси трговину, подижући безопасност трговаца и слободу трговине, и на послетку, да и стање сиромаха побољша“ (Матије Властара Синтагмат, стр. XXXVIII).

[3] Законик, стр. XLVII.

Противно овом мишљењу, Др. Крстић тврди[1], да је законодавна власт у Немањићској Србији била подељена између владаоца и Сабора, и да је владаоци с тога нису уживали неограничено. У потврду овог свог мишљења Др. Крстић се позива на заглавље Душановог Законика и остале наше старе споменике, који помињу учешће Сабора у свакој важнијој законодавној радњи владаоца.

Овако исто мисли и Др. Богишић, као што се види из ових редова:

„Vrijedni su još spomena u ovoj povelji[2], osim zakona, dvije izreke careve iz kojih se vidi ograničenje njegove zakonotvorne i naredbene vlasti: Na jednom mjestu kaže: *и заповедају, паче же и проклињају с сим богосбраним светим сбором,* a na drugom mjestu još jasnije: *и за земљу на Блатца, зговори се царство ми с господином и отцем ми патриархом ћир Јоаникијом и с всем збором србским*“[3].

---

[1] Гласник VII, стр. 59—60.
[2] Реч је Св. Арханђелској повељи.
[3] Pisani zakoni na slovenskom jugu, стр. 46.

Ово мишљење дели потпуно и Јиречек[1].

На ово питање вратићемо се приликом говора о Сабору.

Као шеф *извршне* власти, цар је имао *право управљања* (ius regiminis) у пуном смислу те речи[2]. Он је био *врховни заповедник војне силе* и *господар свију државних земаља и прихода,* с којима је могао по вољи располагати (чл. 42, 68, 81, 129, 190 и 198 Законика); он је, даље, имао право *постављања државних чиновника* (чл. 142 и 148), *ковања новца* (чл. 168), *давање замаља у својину* (баштина) или *на уживање* (пронија, чл. 39, 40 и 59), *давања разних повластица манастирима, црквама и приватним личностима* (чл. 23, 26, 30, 33, 34, 38, 124, 125, 137, 178), као и право *заступања земље у међународним односима* и *закључивање међународних уговора*[3].

Из Законика се још види, да је цар имао права на *ванредни доходак* од народа (aide

---

[1] Staat und Gesellschaft, део I, стр. 2 и 23.
[2] Др. Крстић, Гласник VII, стр. 61.
[3] Уговори и наредбе српских господара (Законски Споменици, стр. 132—292).

féodale) приликом крштења и женидбе сина (чл. 128), *право наслеђа коња и оружја умрлог властелина* (чл. 48), као и право *поноса*, односно право на помоћ приликом путовања (чл. 60).

И најзад, као шеф *судске власти*, цар је био *врховни судија* за сва већа дела која судови не би могли расправити и пресудити. Ово се јасно види из чл. 181 Законика, у коме пише:

„Повелева царство ми судијам. Аште се одрете велико дело, а не узмогну расудити и расправити, који љубо суд велик будет, да греде от судиј један с обема онема — зи парцема пред царство ми. И што хоте судити кому судије, всаки суд да уписују, како да не буде потвора, и да се испраља законо царства ми".

Неколико речи о организацији судске власти у нашој старој царевини неће бити на одмет за боље појимање њеног државног уређења и разумевања природе и задатка њених управних органа.

Као што смо већ поменули, једна од основних идеја Законика састојала се у одвајању

судске од административне власти и у уређењу судова по угледу на Византију. Остварењу ове идеје посвећено је око 40 чланова (од 201), који представљају најразрађенији и за ондашње прилике најсавршенији део Законика.

Пре доношења Законика у Србији није било, може се слободно рећи, уређеног судства. Из извора, који нам стоје на расположењу види се, да су у средњевековној Србији судиле црквене и управне власти, властела и нарочити избрани судови. Закоником се установљавају редовне, државне или *царске судије*, одређује њихова надлежност и њихов поступак при суђењу, истиче њихова суперијорност над осталим властима, узима њихова личност у заштиту од напада и увреда и, најзад, прокламује њихова независност у суђењу овим речима:

„Јеште повслева царство ми. Аште пише књигу царство ми или по срчбе, или по љубви, или по милости за некога, а она-зи књига разара законик, не по правде и по закону како пише законик, судије ту-зи књигу да не верују, такмо да суде и врше како је по правде". (чл. 171.)

„Всаке судије да суде по законику, право, како пише у законику а да не суде по страху царства ми“. (чл. 172.)

Из Законика се види да је у Душановој Србији било две врсте царских судија, односно судова: *дворских*, т. ј. оних који су били при самоме царевом двору, и *обласних*.

И једни и други били су надлежни за најтежа кривична дела: *неверу* (неверство владаоцу), *убиство, вражду*[1], *хајдуковање, разбојништво, крађу, разбој владичански*[2], *прејем људски и спорове око земље*, али су се разликовали и у погледу месне надлежности и у погледу јерархије.

Док се за обласне судије чл. 179 наређује да путују по својим областима *„да огледају и да исправљају убогих и ништих“*, дотле се за царске судије у чл. 175 вели:

„Који судија јесте у дворе царства ми и учини се зло, тем зи да се суди. Аште ли се

[1] Казна — глоба — од 500 перпера, која се плаћала државној власти за убијеног човека. Ова глоба наплаћивана је и за време Турака — *крв — крвнина*.

[2] Силовање властелке.

обретета парца намером на двору царства ми, да им расуди судија дворски. А никто да се не позива на двор царства ми мимо области судиј којих јести поставило царство ми, такмо да греде всаки пред свога судију.“

Са овим чланом у вези је и чл. 177., који наређује да се *против властеле, која би стално боравила на двору, тужбе подноси само дворском судији, и да им нико други не може судити осим овог судије.*

Јиречек тврди да је на царском двору постојао само *један судија* (iudex generalis по латинским споменицима), а по областима *колегијум* од *тројице*, међу којима и *кефалија*.

Као помоћници судски помињу се *приставе*[1] и *глобари*[2]. Из споменика се још види да су у

[1] Тачно значење ове речи још није утврђено. По Новаковићу (Законик, стр. 180) пристави су били и *судски помоћници*, и *заступници* парничара и *извршиоци судских одлука*. Чл. 162 Законика наређује, да се приставима, који би предругојачили судске одлуке, осеку руке и одреже језик.

[2] Органи који су наплаћивали судске казне-глобе.

Празрену и Трепчи постојали *јавни бележници — номици* (од грчког номик).

Жалбе против судских одлука подносиле су се цару, као врховном судији[1].

Колику је важност Душан придавао судијама и колико се бринуо о њиховом угледу, сведочи најбоље чл. 111 Законика, који прописује врло оштре казне за осрамоћење судије: *за приватна лица — конфискацију имања*, а за *села — расипање* и *плењење*.

У Законику се предвиђају још и ови судови:

а) *Црквени* — за црквене предмете и мање кривице и спорове насељеника на црквеним и манастирским имањима (чл. 12 и 33).

б) *Властеоски* — за мање кривице и спорове отрока (робова), који су живели на њиховом имању;

в) *Градски* — за становнике градова (чл. 176);

г) *Војни* — за војску на окупу (чл. 129).

[1] Staat und Gesellschaft, други део, стр. 1—24.

д) *Порошни* — за више разноврсних кривица и спорова (чл. 106, 132, 151, 152, 154 и 160)[1].

* * *

Као непосредни цареви помоћници у управи земљом, у Законику и осталим старим споменицима спомињу се:

а) *Логотет* или *логофет*, који је имао положај сличан положају данашњих државних канцелара. Чл. 25 Законика наређује се: „*Црквами* да *облада господин цар* и *патријарх* и *логофет, а ин никто*“, а у чл. 25 прописана је такса од 30 перпера за хрисовуљу, која је такса припадала логотету од сваког села које би цар дао коме у баштину.

б) *Велики казнац*, доцније *протовестијар* (comes camerarius), који је руковао државним односно царевим приходима, и по томе

[1] Др. Божа Марковић мисли, противно Ј. Авакумовићу, да је у средњевековној Србији порота постојала само као *доказна*, а не као *пресудна* у данашњем смислу. (Докази у Кривичном Поступку, стр. 65.) По Јиречеку, поротници су одлучивали већином заклетава о кривици или некривици (Staat und Gesellschaft, књига III, део. II, стр. 8).

био сличан данашњем *министру финансија*. За време Душаново помиње се, као протовестијар, которанин *Никола Буђа,* који је на овоме положају остао до смрти Душанове. Изгледа да је био штедљив и моћан, јер је једна стара изрека гласила: „Ако цар дâ, али Буђа неда[1]".

в) *Дворски судија* који је, поред својих чисто судијских дужности, био, по свој прилици, и референт царев за све судске ствари, а ових је, као што смо видели, било много.

Поред ових органа на двору је, како изгледа, постојао још и *Дворски Савет,* састављен од дворских великодостојника, али о њему нема ближих података. Помиње га Кантакузин из времена свога бављења код Душана. По његовом тврђењу, он је био састављен из 24 лица, која су се налазила на двору и учествовала у саветовањима поводом његове молбе за помоћ[2].

---

[1] Staat und Gesellschaft, књига III, стр. 67.

[2] Staat und Gesellschaft, књига II, део I, стр. 2—23, и Законик, стр. XXII.

Б) Сабор.

И у Законику и у осталим нашим писаним споменицима Немањићског доба *Садор (збор, сбор)* се спомиње као врло важан фактор у нашој старој државној управи, али се по ономе што је до сада познато не може са позитивношћу закључити његово стварно учешће, и оценити његов прави значај у овој управи. Оно што се за сада позитивно зна, то је, да је био састављен од свештенства и властеле — повлашћених редова у средњевековној Србији — да се појављивао, готово као организовано тело, у свима важнијим догађајима нашег старог државног живота, и да је узимао учешћа у доношењу закона.

У заглављу Законика вели се од речи до речи ово:

„*Си-же законик постављајем от православнаго Сабора нашего,* преосвештеним патријархом кир-Јоаникијем и васеми архијереји и црковници, малими и великими, и мноју, благоверним царем Стефаном, и васеми властели

царства ми, малими же и великими. Законом же сим сложенија бише[1]."

У чл. 83 Законика помиње се *доба саборно*, на основу чега Новаковић закључује да су се наши стари Сабори састајали у извесно одређено време[2].

Чл. 142 прописује казну за властелу и властеличиће, који би пленили села и људе, и погазили, противно закону, оно што је цар *на Сабору узаконио*.

Из осталих наших споменика види се, да је Сабор био сазиван у свима важнијим приликама: *поводом промене* на *престолу, крунисања новог владаоца, избора црквеног поглавара, решавања о рашу, издавања закона и важнијих хрисовуља* и т. д.

Новаковић је утврдио, да се најстарије и доста неодређене белешке о установи Сабора налазе у животописима Стевана Немање од Св. Саве и Стевана Првовенчаног. У њима се помињу два Сабора: један који је Немања

[1] Последња реченица по Новаковићу значи: „Овим законима је састав". (Законик, стр. 151.)

[2] Законик, стр. 28.

био сазвао приликом предаје владе сину Стевану, и други на коме је решавано о искорењавању јереси у Србији[1].

Подаци о доцнијим Саборима све су чешћи и одређенији, нарочито у погледу њиховог учешћа у законодавној радњи. За време Душаново одржано их је око десетину: приликом његовог крунисања (1331 год.), поводом смрти архиепископа Данила и избора новог архиепископа, поводом сукоба са Угарском, приликом крунисања за цара (1346), поводом потврде Оливерове задужбине у Леснову, за потврђење Арханђеловске хрисовуље, за утврђење Законика (у Скопљу, 21 маја 1349 год.), поводом избора патријарха Саве и допуне Законика (1354 год.) и, најзад, Сабор у Крупиштима коме нема записане године, али који Новаковић, по другим поузданим знацима, ставља у 1355 год. На овом Сабору утврђена је хрисовуља, којом се манастиру Хиландару потврђују ранија и дају нека нова права. Из ње се види да су на овом Сабору учествовали:

[1] Законик, стр. XVI—XVII.

патријарх Сава, епископи, игумани, св. горски калуђери и властела српска, грчка и поморска. Хрисовуља је издата на Овчем Пољу, а писао ју је „логодет“ Ђурађ „повеленијем господина цара“[1].

Пошто је, у главноме, изложио све мене кроз које је Сабор пролазио, и послове у којима је учествовао од Немање до Душанове смрти, Новаковић долази до закључка да су *Сабори били установа са широком основом, дубоко укорењена у оновременим обичајима, и да су радили по правилима која су се предањем чувала,* а *према потреби ширила и мењала*[2].

„Кад се — вели Новаковић — погледа на све те, и ако ретке, одредбе које су нам се о саставу Сабора у старој српској краљевини сачувале, види се да је сабор тај био чисто аристократски, *свештенички и великашки Дом*[3], који се уз краља налазио од стране та два главна сталежа[4].“

---

[1] Законик, стр. XXV и Законски Споменици, 432.
[2] Id. XXVI.
[3] Курзив је наш.
[4] Законик, стр. XXVII.

Према Јиречековим истраживањима, Државни Сабори из времена Немањића одговарали су старим српским *зборовима,* и били су *домаћег порекла,* а њихова радња манифестовала се у два правца: *у договарању с владаоцем и у давању савета владаоцу.* Сазивани су редовно писменом наредбом приликом абдикације или крунисања владаоца, представљања савладара или престолонаследника, промулгације закона, избора архиепископа, установљавања нових епископија, каткад при подизању нових манастира, као и приликом размене добара између епископија и манастира[1].

После свега изложеног намеће се, сасвим природно, питање: колико је Сабор имао стварног учешћа у нашој старој државној управи?

На ово питање тешко је одговорити са позитивношћу, јер недостају потребни подаци. Новаковићу изгледа, *„да Сабор у Србији није био празна формалност, него да је имао живљег утицаја на државне послове*[2].“

---

[1] Staat und Gesellschaft, књига II, део I, стр. 23.
[2] Законик, стр. XXIX.

Јиречек категорички тврди, *да југословенски владаоци нису били апсолутни господари у правоме смислу те речи, већ да им је за важне државне послове био потребан и пристанак саветодаваца и Сабора*[1].

И доиста, кад се има у виду огроман утицај који су племство и свештенство Средњег Века имали готово у свима јевропским државама; кад се зна да у средњевековној Србији није било редовне војске, већ да су властела, на случај рата, скупљала војнике по својим областима и сама их предводила; кад се не сметне с ума да је наше старо свештенство било у врло великом уважењу и имало великог утицаја на народ; кад је из историје познато да је властела имала пресудну реч у расправама око престола, и кад се, најзад, уочи да су Сабори увек сазивани приликом одлучивања о најкупнијим државним пословима, онда је, по готову несумњиво, да су они и у ствари — а не само по форми — *били други главни фактор наше старе државне управе.*

[1] Staat und Gesellschaft, књига II, стр. 22—23.

За нашу стару државну управу и политичка права Средњевековних Срба карактеристичан је чл. 69 Законика, који најстроже забрањује саборе осталих грађана, који нису припадали племству и свештенству. Ево шта се у њему вели:

„Себрова[1] *сабора да нест. Кто ли се обрете саборник, да му се уши урежу и да се осмуде поводчије*[2]*.“*

„Овом наредбом — објашњава Новаковић — ујемчавале су се повластице и права властеле и свештенства, јер су се само они могли купити у сабор. У исти мах тај члан посредно показује да је и од тако званог трећег реда било или прохтева или покушаја да се за се користи договором и да помишља на повластице саборске. Против те новине законодавство је Душаново устало начином који се види у

[1] Себар је у средњевековној Србији био слободан грађанин, који није припадао ни племству ни свештенству.

[2] На сабор се себри скупљати не могу. Ко би се нашао да их купи у сабор, одсећи ће му се уши и опаљен ће бити испод очију. (Законик, стр. 189.)

наведеном члану. На ком су пак месту ти прохтеви себара избијали на видик, да ли у вавошима или гдегод по селима, нема начина да се дозна.[1]"

Новаковић мисли да се ова забрана односила и на зборове за жупске и градске потребе, и да је изузетака могло бити само по нарочитим владалачким повластицама[2]. На ову ствар вратићемо се приликом говора о жупама и селима.

В) Управне Власти:

I. Земље (области).

Земље и области — Аутономне области — Наследне области — Намесници — Управа по областима — Олигархија по смрти Душановој и распадање царевине — Важније области овога доба — Пропаст јужних области — Пропаст северних области — Обновљење српских власти у Јужној Србији.

У средњевековној Србији израз *земља* није

[1] Законик, стр. 189.
[2] Законик, стр. XXVII.

само био синоним речи државе у данашњем смислу, већ је још означавао и поједине делове државне територије — *области* — који су се по својим географским и етнографским особинама истицали као засебне целине[1]. Ово је несумњиво по многим члановима Законика, у којима се помињу земље у смислу управних области, а нарочито из чл. 142, који почиње овим речима: „Властелом и властеличићем, којима јест дало царство ми *земљу* и градове".

У нашим старим споменицима спомињу се, као синоними, и области: *нишевска, призренска, струмска, солунска,* и земље: *зетска, браничевска, дабрска, кичевска, поречка, влахиотска, струмска, серска, хумска, хвостанска, жегличовска,* земља *Мачва,* земља *Срем,* земља *Гацко*[2] и т. д.

Као што се из овог набрајања види, струмски крај назива се и *земљом* и *облашћу*.

Подела на *земље — области* — била је, дакле, прва и најкрупнија управна подела у нашој

[1] *Село* од Стојана Новаковића, стр. 5—6.
[2] Село, стр. 5—6.

старој царевини. Она је одговарала данашњој подели на жупаније у Војводини, Хрватској и Славонији, само што су старе управне области или бар многе од њих, биле веће од данашњих жупанија. Поједине од њих, као Епир и Тесалија, обухватале су читаве провинције.

Не постоје, на жалост, никакви ближи подаци о управним властима у старим областима. Законик, који садржи ваздан одредаба о старешинама градова, жупа, села и њиховим дужностима, њема ниједне одредбе о старешинама по областима.

У своме познатом и већ поменутом делу *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien*[1], Јиречек тврди, да су заступници владаоца у областима били и *управни чиновници*, и *судије*, и *заповедници локалне војске*. По подацима, који се налазе у споменицима, ово тврђење тешко би се могло генералисати на све области. По овим подацима несумњиво је, да однос области према централној власти није био свуда један исти, и да су поједине од њих

[1] Стр. 1—24.

стајале само под врховном влашћу српских владаоца са правом аутономне управе.

„Србија средњег века — вели Новаковић — није била ни издалека сва под једном влашћу, и ако је била апсолутна монархија. По самом времену и по вези са старијим традицијама из римско-византијског доба, у самој тој апсолутној монархији било је много автономних установа, за које све ми данас и не знамо. Али је у Србији средњег века било и *правих потпуно автономних области*, које су, стојећи само под врховном краљевском влашћу из Србије, *потпуном самоуправом владале*. То су били градови у Зети и Приморју, као Котор, Будва, Бар, Улцињ, Скадар, Дриваст, који су сви имали своје статуте. Власт је градска по тим статутима ишла често веома далеко, а те су статуте, порекла домаћега или старијега, српски владаоци признавали уговором или другом каквом погодбом онда кад су примали врховну власт над тим градовима. Уз те градове ишла је увек њихова област, већа или мања, која се држала с градом, и у којој је владала градска управа. Па не само то, него су

у Приморју и поједина племена или жупе, као Грбаљ, Паштровићи, Крајина и др. имали своје автономне уредбе, по којима су се на дому своме управљале. Ту иде и Дукађин, *област* српско-арбанашка, а уз њу, без сумње, и све друге *арбанске области*, које су током средњих векова потпале под српску власт. Има и реч, позније изгубљена у језику, *правина*, којом су се та локална права, која су и самим селима припадала, означавала. Као што су села и селишта имала своје *правине*, тако су их могла имати и племена, и *области*, и манастири, и градови[1]".

Јасно је, према овоме, да је у нашој старој царевини било двојаких области: *једне су само стајале под врховном влашћу цара и имале своју аутономну управу, док је другима управљао сам цар преко својих органа.*

Па и међу овим другим областима постојала је, у погледу управе, знатна разлика, према томе да ли су израније биле у саставу српске

[1] Законски Споменици Српских Држава Средњег Века, прикупио и уредио Стојан Новаковић, издање Српске Краљевске Академије (Предговор).

државе или су присаједињене царевини завојевањима. Прве су и даље већином остале у управи наследне властеле, док су старешине других — *намесници* — имали више карактер државних чиновника. И једни и други пак управљали су својим областима у име и под врховним надзором царевим, али и доста самостално. Поједини од њих издавали су повеље као и сами владаоци. Једна Оливерова повеља из 1337 год. манастиру Св. Димитрија у Кочанима почиње овим речима: „*По милости Божиіеј и по милости господина ми краља Степана, ја слуга вели Оливер створи милост господину ми Светому Димитрију*..." Карактеристичан је завршетак ове повеље: „*И да не има области ники владалц*[1] *господина ми краља ни мој, ни севаст*[2], *ни кнез, ни прахтор*[3], *ни псар ни ни кто иже под властију*[4]".

[1] Чиновник.

[2] Управни чиновник обично у пограничним крајевима.

[3] Порезник.

[4] Законски Споменици, стр. 662.

Још је карактеристичније за познавање положаја наследних обласних старешина једно свечано писмено — повеља — цара Уроша из 1363 год., којом потврђује размену градова и жупа између челника Мусе[1] и кнеза Војислава Војиновића: „Пише царство ми сведеније всем. Зговори се царство ми с кнезом Воиславом и с иними властели царства ми, и замени царство ми челнику Мусе по његове вољи град за град, Звечан за Брвеник, и жупу за жупу . . . . . И сијега записанија царства ми никто да не преслуша ни потвори, и такози му их замени царство ми, да му их никто не узме ни замени без његове воље[2]“.

Држимо да нећемо претерати, после изложеног, ако речемо да су обласне старешине били прави мали суверени у областима којима су управљали. Не треба се с тога чудити, што се одмах по смрти Душановој — чим је нестало његове моћне руке и његовог великог ауторитета — јавила олигархија, која

[1] Отац Стевана Мусића.

[2] Законски Споменици, стр. 316.

је упропастила царевину после њеног двадесет петогодишњег трајања[1].

У времену распадања Душанове царевине постојале су ове веће области:

1. *Епир* под управом Душановог брата *Симеона — Синише* — који се после Душанове смрти прогласио „царем Грка, Срба и целе Арбаније“. Год. 1358 Синиша је заузео и *Тесалију*, а у Епиру је поставио свога зета *Тому Прељубовића*, који је њоме управљао до 1385 год. Престоница Синишина била је једно време у Костуру, а потом у Трикали, а Томина у Јањини[2].

2. *Тесалија* под управом ћесара *Прељуба*, блиског рођака, можда чак и зета Душановог[3].

[1] Душан се крунисао за цара 1346 год., а његов син Урош умро је 1371 год. Царем се називао и Симеунов син Јован Урош Палеолог, Душанов синовац, али се његово царство ограничавало на Тесалију (Историја Срба од Јиречека, књ. I, стр. 422).

[2] Јиречекова Историја Срба у преводу Јована Радонића, део први, стр. 396—422.

[3] У једној повељи од 1357 год. којом потврђује баштину Прељубовој удовици Јерини и сину јој Томи, цар Урош назива је „возљубљеном“ и „всесрдном“ сестром „царства“ (Законски Споменици, стр. 352).

Прељуб је умро убрзо за Душаном, а Тесалија је кратко време потпала под грчког деспота Нићифора, а од 1358 под власт Синишину. По његовој смрти Тесалијом је владао његов син *Јован—Урош—Палеолог* (Јован Дука), последњи мушки потомак Немањића, који се закалуђерио 1381 год. Умро је око 1422—1423 год. као монах *Јоасаф* у манастиру Ватопеду, или у Метеорским манастирима у Тесалији[1].

3. *Средња Албанија са Авлоном и Бератом* под управом деспота *Јована Комнена*, брата царице Јелене, кога је 1363 год. наследио вероватно син му *Александар* „господин Канине и Авлоне" (1363—1368)[2]. Од Александра има једна повеља од 1368 год., писана старословенским језиком, којом задаје веру Дубровчанима заједно са својом властелом[3].

4. *Зета и арбанско-приморски* крајеви под управом *Срацимира, Ђурђа и Балше браће Балшића*, који су постепено успели (од 1366 до 1380 год.) да завладају земљом од граница

[1] Јиречекова Историја Срба, стр. 422.
[2] Idem, стр. 407.
[3] Законски Споменици, стр. 190.

Хума до Епира, а на истоку до граница између Македоније и Албаније[1].

Једна повеља Ђурђа Балшића (сина Срацимировог) из 1386 год. почиње овим речима: *„Аз в Христа Бога благоверни и самодржавни господар Ијург всом зетском и поморском земљи*[2]".

5. *Северозападна Македонија, с десне стране Вардара, са Скопљем, Призреном, Прилепом, Кичевом, Битољем, Хлерином, Преспом и Охридом*[3] под управом *краља Вукашина Мрњачевића*[4].

Вукашин је за време Душаново био жупан у Прилепу (1350). Цар Урош га је наименовао деспотом, а он је сам себе прогласио краљем 1366 год., на једанаест година по смрти Душановој. У једној повељи из 1370 год., дакле

[1] Срби и Турци XIV. и XV. века од Стојана Новаковића, стр. 242—244.
[2] Законски Споменици, стр. 198—199.
[3] Охридом је за време Душаново и у почетку владе цар Урошеве управљао севастократор Бранко Младеновић, отац Вука Бранковића.
[4] Срби и Турци, стр. 144.

још за живота цар Урошевог, назива се он *краљем и господином „земљи српском и Грком и западним странам“*.

По смрти Вукашиновој (1371 год.) његовом државом владао је, као турски васал, син му Марко (Краљевић) до 1394 год. када је погинуо у познатом боју на Ровинама између Бајазита и влашког војводе Мирче. Убрзо по његовој смрти пропала је и његова држава — прешла потпуно под управу турску. Год. 1412 већ се помињу као турске пограничне војводе у Скопљу некакав Игит и Јусуф[1].

Од Марка нема ниједне, бар до сада познате повеље, али и од њега и од оца му има сребрних новаца са натписом: *В Христа Бога благоверни краљ Влкашин“* и *В Христа Бога благоверни краљ Марко*[2].“

6. *Серска Област,* са седиштем у Серу, под управом *деспота Јована Угљеше,* брата Вукашиновог. Ова област обухватала је целу средњу и доњу долину Струме, од јужне стране.

[1] Срби и Турци, стр. 192.

[2] Додатак к описанију старих српских новаца од Др. Јанка Шафарика, Гласник VII, стр. 216—221.

Рила па на ниже, заједно са серским пољем и приморјем на Орфанском Заливу; потом целу водопађу Месте с приморјем јужно од Драме и око Крстопоља, затим приморски крај око Ксантије и Мосинопоља (Ђумулџине) до северне границе приморских водопађа и, најзад, крај међу десном страном Марице, Мосинопољем и морем, до јужне границе димотичке области[1].

У једној Угљешиној повељи од 29 маја 1369 год. помиње се на неколико места: *царство ми: „Како приде к царству ми“, „да нест неверан царству ми“*[2] и т. д.

После смрти деспота Угљеше (погинуо је у боју на Марици), државу његову заузели су Грци и држали је до 1383 год. када је дефинитивно потпала под власт турску[3].

7. *Драмска Област,* са седиштем у *Драми,* под управом *ћесара Воихне,* таста Угљешиног. По смрти Воихниној (пре 1366 год.) његову област наследио је Угљеша.

[1] Срби и Турци, стр. 136.

[2] Законски Споменици, стр. 751.

[3] Историја Срба од Јиречека, део први, стр. 418—419.

И Серска и Драмска област биле су по Душановој смрти под врховном влашћу царице *Јелене,* удове Душанове, све до 1366 или до почетка 1367 год., а Угљеша и Воихна управљали су својим областима као њени клетвеници. Кад се Вукашин одметнуо од цара Уроша и прогласио себе краљем, онда се и Угљеша одметну од царице Јелене, и прогласио самосталним деспотом[1].

8. *Кумановска (жеглиговска) Област* под управом *Драгаша* и *Костантина Браће Дејановића,* сестрића Душанових. Ова област обухватала је жупу Жеглигово (данашни Кумановски крај) и граничила се областима Штипа, Кратова и Прешева. За време Душаново њоме је управљао *Дејан Жарковић,* зет Душанов[2].

И од Костантина има старих сребрних новаца са натписом: „*Хдеспот Костадин*“[3].

9. *Штип* и *Кратово* припадали су врло моћном властелину и чувеном великом војводи

[1] Срби и Турци, стр. 143—145.
[2] Id, стр. 131—132.
[3] Гласник VII, стр. 228.

деспоту Јовану Оливеру, који је такође био сродник цара Душана по женској линији. Његова држава још је обухватала *Велбужд* (доцније прозван Ћустендил по Костантину Дејановићу), *Струмицу, Велес* и *Тиквеш* са њиховим областима[1].

Оливер је умро убрзо по Душану, а његову државу наследили су Браћа Дејановићи који су му, како изгледа, били синовци.

После боја на Ровинама, у коме је погинуо Костантин (Драгаш је умро раније) његову државу заузели су Турци.

10. Јужно од Дејановића налазила се област *војводе Богдана* (у народним песмама Љутица Богдан), која је обухватала земље јужно од *Дорјанског* и *Бутковског* језара, т. ј. жупе између Струме, Халкидике, Вардара и Дејановића државе (Дојран, Кукуш, Аврет Хисар, Ђевђелија, Моглен). Има података да је Богдан, као турски васал, управљао својом облашћу све до 1413 год[2].

[1] Срби и Турци, стр. 132.
[2] Срби и Турци, стр. 135 и 192.

11. У *Требињу, Јужном Хуму* и *западним крајевима Рашке* заповедао је *Војислав Војиновић*, рођак царев, коме је цар Урош подарио титулу *кнеза захумског*.

Из уговора цар Урошева с Дубровчанима од 22 августа 1362 год. види се, да је Војислав у савезу са которанима ратовао против Дубровчана, и да је цар Урош посредовао за мир. У овом уговору цар назива Војислава „*Братом*“.

После Војислављеве смрти (1363) његову државу заузео је — преотео од његово удове и малолетних синова — синовац му велики жупан *Никола Алтомановић-Војиновић*, господар *ужички, руднички* и *сенички* чија се држава, после овога, простирала од Мачве до Котора[1].

12. *Поморавље*, на југу до Скопске Црне Горе а на истоку до Сухе Планине, под управом *кнеза Лазара Припчевића-Хребељановића*.

Од кнеза Лазара остало нам је више повеља, у којима се назива „*благоверни и самодржавни по милости Божјеј Стефан кнез Лазар и господин*“, или „*благоверни кнез Лазар, самодржац всеј србскије земље*“, а и неколико врста сребрног новца са натписом „*Кнез Лазар*[1].

[1] Историја Српског Народа од Љ. Ковачевића и Љ. Јовановића, књига прва, стр. 131, Историја Срба од Јиречека, стр. 403 и Законски Споменици, стр. 182.

13. Западно од кнез Лазареве државе, у *Лабу, Дреници* и на *Косову* заповедао је његов зет *Вук Бранковић*. У његовој држави били су ови важнији градови: Приштина, Трепча, Вучитрн и Звечан (по смрти Војислављевој).

И од Вука има више повеља, а и сребрног новца са натписом „*Влк Бранковић*“[2].

14. *Браничево* под управом *Радича Бранковића-Растислављевића*[3], и

15. *Водена, Бер* (данашња Караферија) а једно време и *Костур* под управом војводе *Радослава Хлапена*, таста Краљевића Марка.

[1] Историја Српског Народа од Љ. Ковачевића и Љ. Јовановића, стр. 139, Законски Споменици, стр. 200 и 751, и Гласник VI.

[2] Историја Српског Народа од Љ. Ковачевића и Љ. Јовановића, стр. 139 и Гласник VI.

[3] Историја Српског Народа од Љ. Ковачевића и Љ. Јовановића, стр. 131.

Судбина ових области позната је из историје. Одметнувши се од царевине за време владавине цара Уроша, њихови намесници прогласили су се независним господарима и отпочели самостално управљати својим земљама, али само за кратко време. Цар Душан умро је 1355 год., а већ 1371 год., после Маричке битке, изгубиле су своју независност јужне српске области — државе: Краљ Вукашинова, деспот Угљешина, Браће Дејановића и војводе Богдана. После боја на Косову ова иста судбина постигла је и државе Бранковићеву и Лазареву. Требало је да прођу скоро $5^1/_2$ векова па да се у негдашњој Јужној Србији обнове српске власти и поново завладају српски закони, кроз које се још и данас чује громки глас Душанов:

„Силе да неста никому ништа у земљи царства ми“, и

„Всаке судије да суде по Законику, право, како пише у Законику, а да не суде по страху царства ми[1]*“*.

---

[1] Законик, стр. 205 и 250.

II. Градови.

Положај градова у старој српској царевини — Њихове повластице — Аутономни градови на Јадранском Приморју — Котор — Будва — Бар — Улцињ — Освојени грчки градови и њихове повластице — Градови у унутрашњости Србије и њихови становници — Саси (рудари) и њихове привилегије — Дубровачке колоније и њихови конзулати — Градови као управне јединице — Кефалије као старешине градова — Њихове дужности и одговорности. — Материјална одговорност државе и чиновника за штету причињену кривичним делима — Суђење по градовима — Тамнице — Сличност између кефалија и данашњих управних органа — Закључци.

Као политичка, војна, трговачка, занатска, а у многом погледу и културна седишта, градови су заузимали врло важан положај у старој српској царевини, и уживали многе, понекад врло велике повластице. Ове повластице, расуте по појединим владалачким хри-

совуљама, утврђене су укупно чл. 137. Законика, који садржи ову одредбу:

„Хрисовољи царства ми што су учињени градовом царства ми, што им пише, да им нест вољан потворити ни господин цар ни ин кто. Да су хрисовољи тврди.“

Сличну одредбу налазимо у чл. 124. Законика за освојене грчке градове:

„Градове грчци, којех јест пријел господин цар, што им јест учинил хрисовуље и простагме, што си имају где и држе до сијега — зи сабора то — зи да се држе и да им јест тврдо, и да им се не узме ништо[1]*.“*

---

[1] Какве су биле повластице грчких градова може се, бар у главноме, видети из хрисовуље Андроника II Палеолога, коју је 1319 год. издао Јањини, а коју је и цар Душан потврдио кад је Јањина потпала под српску власт. Овом хрисовуљом потврђује се митрополија јањинска и њене раније стечене повластице; утврђује се да се нико не може кренути са свога имања и наређује да се имања не препродају чиновницима и војницима; ослобођавају се јањинци царине на свима трговима царства, царских дажбина и војевања, изузев случаја напада на град, кога су имали чувати и бранити. Још им се обећавају нова уредба о граду и

Повластице о којима је реч у овим члановима обухватале су, поред ослобођења од разних обвеза, дација, терета и т. п. још и унутрашње уређење градова, допуштајући им у већој или мањој мери *локалну аутономну управу*.

И у самоме Законику налазе се ове две врло важне повластице, које су вреде за све градове:

а) *„Градовом да нест приселице, разве који иде жупљанин, да ходи к стањанину, или мал или велик, да му преда коњ и стан вас, да га сабљуде стананин са всем. И када си пође он-зи гост, да му преда стањанин све што му буде пријел; ако ли му буде што погинуло, все да му плати*[1]*“* (чл. 125).

повластице које ће их задовољити (Законски Споменици, стр. 91).

[1] Градови нису дужни подносити станарину; с тога ко иде из околине, да иде ка гостионичару, био мали био велики, и да му преда коња и све што има, што ће гостионичар потпуно сачувати. А кад се гост крене натраг, гостионичар је дужан да му преда све што је примио; ако ли му буде што недостало, све да му плати (Законик, стр. 222).

Приселица, по Новаковићу станарина, тачније *попутина,* састојала се у *праву на стан и храну од народа,* које су имали страни посланици, властела, државни чиновници и службеници приликом путовања или бављења у извесном месту по службеном послу.

Изгледа да је дужност давања приселице била врло важна и веома тешка, јер се о њој говори на неколико места у Законику (чл. 57, 155 и 156) у циљу њеног ограничења и заштите од злоупотреба.

Интересантно је да су одредбе о *станьанину* — гостионичару — веома сличне, у суштини једнаке, са нашим данашњим законодавством о истој ствари. Ево шта се вели у § 580 Грађанског Законика:

„Такође и *крчмари, гостионичари* (ханџије), лађари, возари или скелеџије, возиоци (кириџије) и носиоци, дужни су ствари од путника њима предане и поверене као аманет чувати, и за сваки небрежењем причињени квар или штету одговарати и накнаду учинити."

Ова сличност у толико је интересентнија што је наш Грађански Законик, као што је

познато, извод, узгред буди речено лош, аустријског грађанског законика.

б) *Градска земља што јест около града, што се у ној гуси или украде, да плати то — зи все околина"* (чл. 126).

Као што ћемо доцније видети, у нашој старој држави владао је систем колективне кривичне одговорности. Казну или само штету било је дужно да плати село у чијем би се атару дело извршило. Наведеним чланом градови се ослобођавају ове дужности за дела извршена у њиховом атару — на земљи око града — и ова дужност преноси на села најближа градском атару.

Али је било једно кривично дело — *прављење лажног новца* — за које су и сами градови морали плаћати казну — глобу. Наређујући чл. 168 да златари могу живети и радити само по градовима и трговима у којима су се могли ковати новци, Законик у чл. 169 прописује: „. . . *Ако се обреше златар у граду кове динаре тајно, да се златар иждеже и град да плати глобу што рече цар."*

* * *

У старој српској царевини разликовале су се, према унутрашњем уређењу и повластицама, ове три врсте градова: а) *градови на Јадранском Приморју*; б) *освојени грчки градови*, и в) *градови у унутрашњости Србије*.

Градови на Јадранском Приморју: *Котор, Будва, Бар, Улциња* и т. д. имали су изузетан, повлашћен положај у старој српској држави, који су задобили док су били још под византијском влашћу, и били су уређени по угледу на италијанске слободне градове. Њихова *локална управа* била је потпуно *аутономна*; имали су чак и своје *локално законодавство*, као и своје *судије* и *чиновнике* које је сам народ бирао, обично на годину дана. Поједини од њих, као Котор, Бар и Улциња ковали су и новце.

На челу управе ових градова стајали су *заступници владалаца*, који су могли бити и мештани, *кнезови* или *ректори*, и *градска већа* (савети), које је у прво време сав народ бирао на зборовима, а у позније доба по правилу само привилегисане класе. Заступници владалаца (comes, conte) приликом ступања на дужност полагали су пред народом заклетву да ће управљати по градском *статуту* (la charte de commune), и за извесне ствари били су и судије. Имали су право на половину досуђених новчаних глоби, на разне таксе од тргова и пристаништа, као и на извесне дохотке од судских такса, винове лозе[1] и т. д.

Од свију ових градова најважнији и најнезависнији био је *Котор*, који је непрекидно остао под српском влашћу од 1185—1371 год. У једној својој повељи од 1351 год. цар Душан назива га *верним, столним, љубимим* и *славним градом*.

Градска управа у Котору била је у рукама *ректора* (кнеза) — заступника владаочевог — *Великог* и *Малог Већа*, а од половине XIV века и у рукама *Сената*, који је био састављен из 15 чланова. Поред ових, постојале су још 3 *судије* за домородце — старо романско становништво — и *3 судије* (comites sclavorum)

---

[1] Staat und Gesellschaft књига II, св. I, стр. 60—61; Законски Споменици, стр. 1—90 и Стара Српска Трговина и Индустрија, Косте Н. Костића, стр. 247—248.

за управљање градском територијом и суђење Словенима, Власима и Арбанасима. У прво време постојали су и *народни зборови,* на којима су учествовали сви грађани града и бирали чланове већа и чиновнике, али су доцније, око половине XIV века, укинути и замењени *Великим Већем,* састављеним поглавито из аристократије, које је бирало Мало Веће и Сенат.

Изузетно од осталих градова на Јадранском Приморју, которани су на својој територији вршили и *пуно кривично правосуђе,* док су тежа кривична дела у осталим градовима била резервисана за цара.

Из старих споменика види се, да су многи которани заузимали врло угледне чиновничке положаје у Србији: као министри финансија (фамилија Буђа), страни посланици, цариници и т. д. Статут градски садржи нарочите одредбе за кривице које би ови његови суграђани учинили у служби српских владаоца. Од интереса су још и оне његове одредбе, којима запрећује глобом од 500—1000 перпера својим суграђанима, који би од српских владаоца издејство-

вали какве личне привилегије на штету слободе и части града[1].

Колико је била велика аутономија Котора види се и по томе што је он, као што је раније поменуто, ратовао 1362 год. против Дубровника, у савезу са кнезом Војиславом Војиновићем, независно од цара Уроша, који је само посредовао за мир.

Статут града *Будве* постао је за време Душаново, и садржи многе одредбе које се подударају са ондашњим српским законодавством. У њему се прво говори о поклонима и почастима које је грађанство било дужно дати и указати цару приликом његовог доласка у град, затим о поклонима и приходима *царевог заступника* (conte); потом се набраја шта се све имало давати цару на име разних дација (поред осталог и десети део сваког плена) и т. д. Градска управа Будве била је у рукама *царевог заступника, 3 судије, 8 саветника* и *2 капетана,* које је у прво време бирао народни збор

[1] Staat und Gesellschaft, књига II, св. I, стр. 64 и Стара Српска Трговина и Индустрија од Косте Н. Костића, стр. 251.

са изузетком царског заступника, а доцније *Велики Савет,* састављен из градских племића. За неизвршење наредбе царевог заступника била је прописана глоба од 50 перпера[1].

По угледу на Котор и Будву били су уређени и остали српски градови на Јадранском Приморју. Карактеристично је, да су ови градови највише цветали за време Душаново, и да су после пропасти српске царевине почели нагло опадати. У првој половини XV века и Котор, и Будва, и Бар и Улцињ признали су, из страха од Турака, власт Млетачке Републике, која им је нарочитим уговорима загарантовала раније аутономно унутрашње уређење. У развићу овог њиховог аутономног уређења констатују се, готово јасно, два разна периода: у првом, који приближно траје до Душановог доласка на владу, власт је у рукама целог народа — народних зборова — а у другом, који почиње са Душаном, градска власт почиње постепено прелазити у руке привилегисаних класа — аристократије. По смрти Душа-

[1] Законски Споменици, стр. 45—74.

новој ово освојење власти од народа било је извршено у свима побројаним градовима.

Освојени грчки градови имали су такође извесних привилегија у погледу свога унутрашњег уређења, али ове ни приближно нису биле равне привилегијама градова на Јадранском Приморју. То су обично биле њихове старе привилегије, добијене од апсолутистичких византијских царева, које су српски владаоци само признавали и потврђивали приликом потпадања ових градова под српску власт. У Андрониковој хрисовуљи Јањини нема, као што смо видели, ни речи о њеном унутрашњем уређењу. Јиречек тврди, да у освојеним грчким областима није у опште ни постојала *локална самоуправа*, већ само чиновници, и да је њихово освојење имало великог утицаја на унутрашњу политику српских владаоца[1].

Градови у унутрашњости Србије: Призрен, Приштина, Скопље, Ново Брдо, Кратово, Рудник, Брсково, Смедерево, Трепча и т. д., као и сви *жупски* градови — *политичка сре-*

[1] Staat und Gesellschaft, књига II, св. I, стр. 1.

диште жупа — били су насељени трговцима, занатлијама или рударима (у рударским местима), које Законик назива *грађанима,* и који су у сваком погледу имали знатно већих права од становника по селима: земљорадника и сточара. Поред Срба из Србије, у већим трговачким градовима у унутрашњости било је још: Саса, Млечана, Грка, Дубровчана, Влаха, Арнаута и т. д. У појединим од њих постојале су читаве колоније Саса, Дубровчана и Млечана, које су уживале нарочите привилегије. Тако су Саси имали своје сопствено судство за међусобне спорове, а Дубровчани своје консулате и судије у Призрену, Брскову, Руднику, Новом Брду и Митровици за спорове између њихових грађана[1]:

„Ако ли се за што успарниче Дубровчани међу собом, било што се учинило у Србији или у Дубровнику, да се парниче пред консулом дубровачким и пред њиховим судијама,

[1] Спорове између српских грађана и странаца расправљала је мешовита порота: *„Иноверцем и трговцем порошци половина Србаљ, а половина њих дружине, по закону светаго краља"* (чл. 153 Законика).

и што пресуде консул и његове судије, на томе да остане; ако ли не би хтео Дубровчанин да учини по томе суду, да је слободан консул и његове судије онога свезати и држати, док не плати што је осуђен, а да тај закон не може погазити ни ћефалија ни владалац[1].

Поред ових привилегија за расправљање међусобних спорова пред својим властима, странци по градовима, а нарочито Дубровчани и Млечани, били су ослобођени свију државних и градских дажбина, терета и намета, а на случај рата између Србије и њихових држава остављан им је рок, обично од 6 месеци, да се могу иселити[2].

Да су и градови у унутрашњости Србије, или бар најзнатнији међу њима, уживали велике повластице у погледу свога унутрашњег уређења, утврђује се извесним позитивним фактима. Тако је несумњиво да су Призрен, Ново Брдо, Рудник и Смедерево ковали новце, које су право у Средњем Веку имали

[1] Стара Српска Трговина и Индустрија, стр. 243.
[2] Id., стр. 243.

само независни господари или слободни градови[1].

У споменицима из XIV и XV века помињу се закони: *брсковски, руднички* и *кратовски*[2], а у једном заветном писму од 4 септембра 1434 год. помиње се *закон града Новога Брда*. Некакав монах Саватије, уступајући половину цркве и куће попу Богосаву, додаје: „да ју он има и његово дете и унуче и род по роду у баштину *по закону града Новога Брда*“[3].

Да ли су ови закони постојали и у осталим већим градовима по унутрашњости Србије непознато нам је, као год што су нам непознати и детаљи о њиховој локалној управи. Из Законика видимо само то да су они са својом околином — *предграђем* — образовали засебне управне јединице, којима су управљали специјални управни органи — *кефалије, кепалије* или *ћефалије*.

Називи ови грчког су порекла. Утицај византинизма био је веома јак у старој српској

[1] Законски Споменици, стр. VIII.
[2] Стара Српска Трговина и Индустрија, стр. 246.
[3] Законски Споменици, стр. 88.

држави, а нарочито за време Душаново, који се трудио да своју царевину уреди по угледу на византијско државно уређење. Отуда је и већина државних службеника његовог доба имала чисто грчке називе: протовестијар, логотет, деспот, ћесар, севастократор, кефалија, севаст, прахтор и т. д.

По објашњењу Новаковића[1], *кефалије* су, *као цареви чиновници, били старешине по градовима и градској околини*, а по Др. Крстићу они су били *административни чиновници*[2].

Др. Јиречек у својој *Историји Срба* назива кефалије *гувернерима*, и вели за њих ово:

„У Србији се јављају од 1300 год. заповедници с титулом *кефалија* или *ћефалија*, и то најпре у пограничним градовима, као Скопљу и Скадру. За владе Стефана Душана прозвали су се тако сви намесници. Законик царев разликује две врсте жупа: једнима је управљао ћефалија, а другима властелин, по свој прилици поседник жупе. Реформама Стефана Ду-

[1] Законик, стр. 184.
[2] Гласник VI, стр. 88.

шана одвојено је судство од управе. Ну ћефалија, који је седео у средишту жупе, у граду или вароши, *председавао је суду нових царских судија.* Његова је дужност била да даде оружану стражу путницима и трговцима по друмовима; ако је неко био опљачкан, ћефалија је по одредби Законика заједно са стражом према пресуди поротника био дужан накнадити штету."

У свом делу Staat und Gesellschaft Др. Јиречек још додаје, да су кефалије били и *заповедници локалне војске,* и да су имали већи положај од жупана — старешина жупа.

Праву слику о службеном карактеру кефалија можемо, међутим, добити тек пошто проучимо њихове дужности, које су биле врло важне и разноврсне.

Први помен о кефалијама налазимо у нашим старим споменицима још за време краља Милутина. У једној његовој повељи из 1300 год., којом обнавља и утврђује манастир Св. Ђорђа Скоропостижног, на Серави, у Скопљу, међу повластицама које се дају људима — насељеницима — манастирског имања, налази

се и ова: „Оброка не дати ни клисару, ни севасту, ни прахтору, ни кнезу . . . ни којему *кефалији* краљевства ми *от великих и до малих власти.*"

Мало даље, у овој истој повељи, потврђује се манастиру право на држање панађура, и додаје:

„И кефалија да не метеха на панађури ни свезати, ни дохотка узети којега љубо, ни кои владалц, и сам игуман да јест кефалија панађуру[1]."

Поред сталних, у старој српској држави било је и привремених тргова — *панађура* — којима одговарају данашњи *вашари* и *црквени сабори.*

Изузимајући испод власти кефалије панађур манастира Св. Ђорђа, и проглашујући игумана кефалијом панађура, исписане одредбе доказују ex contrario да је ова власт над осталим панађурима — који нису уживали овакве изузетне повластице — била у рукама кефалија. Из овога, опет, излази да су они

[1] Законски Споменици, стр. 609.

вршили дужности сличне дужностима данашњих комесара вашара само, разуме се, у много већем обиму и са већим правима.

Из ових одредаба још се види, да су кефалије имале право и на извесне дохотке од панађура, али се не зна какви су били ти дохотци.

Законик има неколико чланова који говоре о кефалијама. Како се из ових чланова најбоље могу видети њихова права и дужности, то је неопходно потребно да их прегледамо и проучимо:

а) *Кепалије што су по градовех да узимају свој доходак законом, и да им се продавају жита и вина и меса за динар што иному за два; на грађанин то-зи да му продава, а ин никто*" (чл. 63).

У старој српској држави чиновници нису имали сталну плату, као данас, већ су у место ње добијали земље на уживање (пронија) и друге разне дохотке у натури.

Мало час поменули смо да су кефалије имале право на извесне дохотке од панађура. Из овог члана види се да је постојао и наро-

чити закон о њиховим дохоцима — нама данас непознат — и да су имали право да жито, вино и месо купују у пола цене од становника градова.

б) „*Где се обретају жупе смесне, села црковна или царства ми, или властелска, и буду смесна села, а не буде над том-зи жупом једнога господара, на ако буде ћефалије и судије царства ми, којих јест поставило царство ми да поставе страже по всех путех, и ћефалијам да предаде путове да их бљуду стражами. Да ако се што гуси или украде, или које зло учини, та-зи час да греду ћефалијам, да им плаћају от своје куће, а ћефалије страже да ишту и гусаре и тати*[1]" (чл. 157).

---

[1] Где се десе жупе мешовите, у којима су села црквена, или царска, или властеоска, те су и села мешовита, и над таквом се жупом не деси један господар, а деси се мој царски ћефалија и судија што сам их поставио ја цар, они по свима путовима да поставе страже, и путови да се предаду ћефалијама да их стражама чувају. Ако ли кога нападну разбојници, или му се што украде, или се које зло догоди, онај час да иде ћефалијама, да му они од своје куће

Са овим чланом у тесној је вези и чл. 160 Законика, који гласи:

„Ако се где случи кому љубо гостеви, или трговцу, или калуђеру, тере му узме што гуса, или тат, или које годе забава — да греду ти-зи вси ка царству ми, да им плати царство ми што буду изгубили, а царство ми да ште ћефалије и властеле којима буде пут предан и страже предане.

И всаки гост, и трговац, и латинин да приходи ка првим стражам, са всем што има и носи, да га стража страже предава са всем. Ако ли се згоди тере што изгуби, да јест пороша веровани чловеци: што реку душом јер су изгубили с онем-зи поротници, то-зи да им плати ћефалије и страже.“

С обзиром на несигурност, готово општу, која је владала у средњевековној Јевропи, ови чланови, у вези са чл. 145, 146, 158 и 159 веома су важни и карактеристични за јавну безбедност у старој српској царевини. Они нам

плате, а по том да траже разбојнике и крадљивце. (Законик, стр. 241).

несумњиво показују да је она — ова безбедност — била предмет нарочите законодавчеве пажње која је, како изгледа, ишла до претераности. Одредбе о материјалној одговорности државе и њених управних органа за штету причињену путницима и трговцима разбојништвом, крађом или којим другим кривичним делом, веома су оригиналне и, у колико нам је познато, усамљене у средњевековном законодавству. Оне потичу још од краља Милутина. У његовом уговору с Дубровчанима из 1301 год. налази се ово законско наређење:

„И ако се која штета буде догодила неком трговцу, томе месту најближе село има платити ону штету; а ако село не би платило, *господин краљ платиће из своје касе*[1].“

Овакву исту одредбу налазимо и у уговору Стевана Дечанског с Дубровчанима из 1326 године:

„Испакости ли им ко што у тргу или у жупи, да им жупа све плати; не исплати ли им жупа, да им плати Краљевство ми из моје куће[2].“

[1] Стара Српска Трговина и Индустрија, стр. 232.
[2] Id., стр. 232.

„Чланови 157, 158, 159 и 160 — вели Новаковић — чине у опште целину обухватајући наредбе о чувању путова и о безбедности путника као и о накнадама које су се тога ради чиниле. Осим тога они су једна од најкарактеристичнијих црта свеколиког законодавства Душанова. Цар Стефан је толико био уочио потребу сигурности у својој држави, да је од ње начинио главну тежњу своје владовине[1].“

Казали смо већ да су кефалије имали важне и разноврсне задатке. Из исписаних чланова Законика излази несумњиво да им је најглавнија дужност била *старање о јавној безбедности*, а то је главна дужност и наших данашњих полицијских органа[2].

---

[1] Законик, стр. 243.

[2] У „*Наставленијама* за среске начелнике од 8 јула 1839 год. налази се и ова одредба: „Као год дакле, што ће Окружни Началници одговарати воопште за сваки непоредак у Окружију свом, тако ће одговору строгому подлећи и сваки Сретски Началник за непоредке у његовом срезу, и по томе ће, где год се поаре или рђави људи у његовом Срезу појаве, па се такови поватали неби, приписивати се то небреже

в) „*Градове вси по земљи царства ми да су на законе о всем како су били у првих цар. А за судове што имају међу собом да се суде пред владалци градскими и пред црковним клиросом. А кто жупљанин при гражданина, да га при пред владалцем градским и пред црквом и пред клиросом по закону*“ (чл. 176).

Објашњујући овај члан Новаковић вели:

„У првој тачки се, управо, по други пут понавља оно што је 1349 наређено за грчке градове чл. 124, па после, 1354, раширено на све градове у земљи чл. 137. Почетна реч *градови* као да стоји место *грађани* и као да се тачком првом грађанима лично тврде стара права која су у пређашњих царева имали, нарочито у погледу на суђење. За спорове које би грађани међу собом имали законом се наређује да их могу расправљати или пред градским управницима (као што је ћефалија-капетан) или пред свештенством. Знатно је да

женију Сретског Началника, *који ће што и на одговор доћи.*“

се у граду судија не помиње. По томе би у свима споровима кривичним у граду судила власт управна, а за грађанске спорове остало би да се иде свештеницима (клиру), који су у средњем веку били свуда чувари и тумачи писаних закона. Исти је ред био и кад би се сељак (жупљанин) имао што да жали на грађанина. С овом наредбом сасвим се слаже оно што се наређује последњом тачком чл. 129. за војводу или заповедника на војсци, где се пише: *И судове мали и големи, који су на војсце, да им суде војводе а ин никто.*" Види се, дакле, прво: да су градови у главноме били уређени по војнички, а друго да се суђење вршило у градовима другојачије него по жупама. Врло је знатна ова разлика, али би њена знатност тек онда јасно искочила на видик, кад би се боље знала цела та процедура и кад бисмо познавали садржину оних градских повластица које Законик тако свечано потврђује[1]."

д) „*И глобе на црковних људије(х) закон. Што се суде пред црквом и пред ћефалијем, и ти глобе што се осуде, да има все црква,*

[1] Законик, стр. 252—253.

како пише у хрисоволих. Те глобе да се узимљу на црковних људех, како је поставио господин цар закон по земљи, и да се поставе црковни људије глобарије који ће сабирати те глобе и предавати цркви, а цар ни ћефалије да не узима ништа" (чл. 194).

Ова два члана несумњиво доказују да су кефалије вршиле кривично правосуђе по градовима, без сумње у омањим кривичним делима, пошто су тежа дела била резервисана за царске судије. Јиречек истина тврди, да су кефалије председавале суду царских судија, али је ово тврђење недокументовано и у очигледној противности са чл. 178 Законика, који ниже наводимо.

Интересантно је, да су и у обновљеној Србији управни органи у прво време вршили и чисто судску власт. Тако је било и под Карађорђем и под Милошем све до образовања нахијских судова. Главни кнезови после другог устанка били су надлежни, као управни органи за суђење свију кривичних и грађанских ствари „*кромје случаја где се главе тиче*". Поред овога, они су имали власт и над свештенством

у својим нахијама, па су још судили и брачне спорове[1].

ђ) *„Судије куде посилају приставе и књиге своје, аште кто пречује и одбије пристава да пишу судије књигу ћефалијам и властелом у чијој буду државе они — зи преслушници, да саврше за та — зи власти што пишу судије. Аште ли не саврше власти, да се кажу како преслушници*[2]*.“*

Из овог члана јасно се виде ове три ствари:

1. Да су кефалије у чиновничкој јерархији старе српске државе имале положај нижи од положаја судија, јер су морали извршивати њихова наређења и одговарати за њихово не-

[1] Видети нашу расправу *Историјски Развитак Полицијских Власти у Србији*, стр. 57.

[2] „Кад судије некуд пошљу пристава са писмима својим, па онај кога се тиче не послуша или одбије пристава, судије ће се обратити писмом капетанима и власницима, под чијом је влашћу непокорни, и позваће их да они изврше што је наређено. Не изврше ли ни они, казниће се како се казне који су непокорни цару. (Законик, стр. 254.)

извршење. Ово је, у осталом, несумњиво и по осталим њиховим дужностима.

2. Да су кефалије били *извршни органи*, и да су, исто онако као и данашњи извршни органи, имали да извршују судска наређења, и

3. Да је тврђење Јиречеково о председавању кефалија судијама царевог суда у суштој противности са одредбама овог члана. Може ли се претпоставити да су судије кажњавале свога председника? Ово тврђење могло би бити тачно само за старешине већих области.

Значајна је велика одговорност коју овај члан прописује за кефалије због неизвршења судских наређења, и који нам показује, још једном више, да је цар Душан био поклонио врло велику пажњу уређењу судова у својој држави.

Ако се ова кривична одговорност доведе у везу са материјалном одговорношћу кефалија због извршених кривичних дела, лако је увидети да њихов положај, као управних органа, није био ни мало завидан већ, напротив, тежак и опасан. Ово нам, опет показује, да је управно чиновништво у старој српској држави

морало бити, бар за време Душаново, добро организовано и дисциплиновано, и да је своје дужности вршило готово са војничком тачношћу.

е) *„Властеле и ћефалије царства ми који држе градове и тргове, никто од њих да не приме чијега чловека у тамницу без књиге царства ми. Аште ли кто кога приме през заповед царства ми, да плати царству ми 500 перпер“* (чл. 184).

ж) *„Тем-жде образом кто држе тамнице царства ми, да никога не приме ничијега чловека без књиге повеленија царства ми.“* (чл. 185.)

Ово чланови откривају нам још једну дужност ћефалија — *надзор над тамницама.* Из њих се, исто тако, види, да је ова дужност у оно доба била врло важна и скопчана с великом одговорношћу. Било би, доиста, интересантно знати тачно од куда је ово долазило, и ко је све затваран у тамнице којима су руковали ћефалије и властела? Ако су то били обични злочинци зашто се изискивала царска заповест за њихово затварање, и које ту

заповест у име цара издавао? Све ово у толико је важније и интересантније што су тамнице, по тврђењу Јиречека, најчешће служиле као *истражни притвори*[1]. Да не буде и у овом случају израз „царства“ употребљен као синоним царског суда, као што је то учињено у чл. 192 Законика? Ако би ова претпоставка била тачна, морали бисмо доћи да закључка да се ни у нашој старој држави нико није могао лишити слободе без судске одлуке.

Новаковић мисли да су ови чланови имали за циљ спречавање злоупотреба и самовоље[2], што је несумњиво тачно.

У својој студији *Финансије Српског Краљевства*[3] Чед Мијатовић наводи, да су средњевековне државе из финансијских разлога тежиле да се тамнице не пуне кривцима, и обилно примењивале систем новчаних казни — глоби — у место казни лишења слободе.

И ако у Законику није ближе опредељено, ипак из његових чланова о јавној безбедности,

---

[1] Staat und Gesellschaft, књига III, св. II., стр. 1—22.
[2] Законик, стр. 259.
[3] Гласник, XVI, стр. 173.

а нарочито, из чл. 157 („а по том да траже разбојнике и крадљивце") излази несумњиво, да су кефалије били још и *истражни органи*, и да су, као такви, имали дужност да истражују извршиоце кривичних дела.

По тврђењу Алексе С. Јовановића[1] у нашој старој царевини вршили су истраге:

1. На *царевом двору — царски судија* односно његов *приставе*.
2. По *градовима* и *подграђима — кефалије са својим органима*.
3. По *жупама — жупске старешине*, и
4. По *селима — сеоске старешине*.

Кефалије се помињу, и то врло често, и у старим хрисовуљама и међународним уговорима.

Из једне хрисовуље цара Душана од 8 јула 1355 год., којом је утврдио манастиру Хиландару право на село Карбинце (на Брегалници), види се да су они употребљавани и за *вршење важнијих увиђаја*. У овој хрисовуљи вели се

[1] Прилоси за Историју Старог Српског Права, стр. 6.

како је цар, по жалби игумана Светогорске Богородице, послао штипског кефалију Давида Михојевића, са игуманом и старцима, да одвоји и омеђи црквену земљу.

„И пришед Давид — вели се у хрисовуљи — споведа царству ми како је међу ними уткмил и одтесали земљу куде ми споведа Давид. И царство ми, тудези куде ми споведа куде је Давид ш ними уткмил и одтесал и умерил, записа и утврди да јест тази земља црковна[1]."

„Последњи траг о кефалијама у *„Законским Споменицима"* налази се у повељи деспота Ђурђа Бранковића од 17 септембра 1445 год. којом је потврдио Дубровчанима раније дате им повластице. Повељом овом утврђује се, поред осталог, мешовито поротно суђење између Срба и Дубровчана, и додаје: *„а да се не муче пред господство ми ни пред кефалије."*

Један пасус ове повеље показује нам једну нову дужност, а може бити и право кефалије, бар за време деспота Ђурђа. У њему се вели:

[1] Законски Споменици, стр. 428.

„И ако се случи смрт кому Дубровчанину у земљи господства ми, што је његова имања, да за то — зи не има посла ни господство ми ни *кефалија* господства ми, ни ин кто у земљи господства ткмо да јест оному кому га да онзи на смрти, или дубровачко[1].“

У Средњем Веку странци, по правилу, нису могли ни наслеђивати ни завештавати имање. Њихова имања припадала су, после њихове смрти, у прво време феудалним господарима, а доцније владаоцима (droit d'aubaine).

Наведени пасус показује да је овако било и у Србији, и да су Дубровчани по нарочитим повластицама били изузети од овог правила.

Да ли су кефалије, као управни органи, имали каквих прихода од заоставштине умрлих странаца, или су само били дужни да ову заоставштину попишу и заштите, не може се тачно утврдити, али је доста вероватно, по начину на који се помиње „*господство*„ и „*кефалије*“, да су их имали по закону који се помиње у чл. 63 Законика.

Са пропашћу наше старе државе нестало

[1] Законски Споменици, стр. 235.

је и имена *кефалије*. Дужности његове за време турске управе у Србији вршио је *муселим*, а у почетку обновљене Србије „*коменданти*“, *војвода, кнез* и *капетан*[1].

Ако резимирамо све што смо до сада казали о градовима старе српске царевине и њиховим управницима, добијамо ову слику:

1. *Градови у старој српској царевини образовали су, са својом околином, засебне управне јединице, које су имале своје локалне, у већој или мањој мери аутономне управе.*

2. *Градови на Јадранском Приморју имали су, по изузетку, потпуно аутономну локалну управу, локално законодавство и чиновнике које су сами бирали. Као представници владаоца у њима су се налазили царски заступници (comes, conte), који су при ступању на дужност полагали заклетву да ће поштовати градске аутономије.*

3. *Као представници државне власти у осталим градовима постојали су нарочити*

[1] Историјски Развитак Полицијских Власти у Србији, стр. 21, 42, 55.

државни чиновници, који су се називали кефалијама, кепалијама или ћефалијама.

4. *Дужности ових чиновника биле су веома знатне, разноврсне и скопчане са великом одговорношћу. Из Душановог Законика и осталих старих споменика јасно се види да су они били надлежни:*

а) *За заштиту јавне безбедности с којом је у нераздвојној вези и одржање јавног поретка;*

б) *За вођење кривичних истрага;*

в) *За пресуђење омањих кривичних дела,*

г) *За извршење судских налога и вршење важнијих увиђаја;*

д) *За надзор над јавним местима (пана-ђурима, трговима* и т. п.), и

ђ) *За надзор над тамницама.*

Према овоме, управници наших старих градова били су и управни, и истражни и судски и извршни органи.

5. *По дужностима које су обављали, старе кефалије доста су слични нашим данашњим управним органима, а још више управним органима у почетку обновљене Србије,* и

6. *Није позитивно, али је доста вероватно, да су кефалије били и војне старешине — заповедници локалне посаде — у градовима где је ове било.*

III. Жупе.

Жупе као управне и племенске јединице — Жупани — Имена жупа — Жупе „смесне" — Старешине жупа — Њихова надлежност — Аутономне жупе — Грбаљ — Паштровићи — Крајина — Жупски Зборови — Закључци.

Са *жупама*, као са засебним управним боље рећи племенским јединицама, срећемо се још у најстаријој српској прошлости. То су били омањи делови територије, на којима су била настањена поједина племена — свако племе имало је по правилу своју жупу — којима су управљали *жупани* или *кнезови* као заступници државног поглавара.

Као и сви остали државни чиновници, тако су и жупани у најстаријим временима били *бирани од народа*[1]. Доцније, са установљењем

[1] Историја Словенских Права, стр. 65, 67, 83.

монархије, постали су *наследни*, а кад је владалачка власт ојачала претворени су, постепено, у праве државне чиновнике, зависне од централне власти.

Новаковић тврди[1] да се *жупом* у старој српској држави звало оно што се у почетку прошлог века у Србији називало *кнежином*, а што се данас зове *срез*, и да су жупама у прво време управљали *жупани*, а доцније *кнезови*, по којима су и прозване *кнежинама*.

У својој *Историји Срба* (први део, стр. 111) Јиречек наводи, да се већина жупа називала именима река, као Лепеница, Топлица, Црмница; ређе именима крајева, као Дубрава и Хвостно, а још ређе именима тврђава, као Рудник и Будимље. Поједине жупе делиле су се, обично према току реке, на *горње* и *доње*, али у Србији није постојало нарочитих назива за поједине делове жупа, као у Хрватској, где су се ови делови називали *поджупанијама*.

У Законику има више чланова који говоре о жупама, и из њих се јасно види да су оне

[1] Законик, стр. 182.

биле засебне *административне*, а по правилу и *управне* јединице. Велимо по правилу, јер је било жупа и са *мешовитом* управом, или како их Законик назива „*смесних*". О овим жупама говори се у чл. 157., који смо већ навели приликом говора о кефалијама. Остаје да овде изнесемо врло значајно објашњење које Новаковић о њему даје, и које гласи:

„Из овог члана види се како су жупе биле различите. Било их је у једној руци и с једним господарем, а било их је у више руку, *смесних*, како каже Законик. Није била ни управа у жупама свуда по једном кроју и свуда једнака, него како где. Где је било више господара, онде је, рекли бисмо, и управа била смесна. Где је управа била у једним рукама, ту се могао потегнути на одговор господар, и ако се то овде не каже; и ту цар, осем судије, није, по свој прилици, ни имао свога управног чиновника, пошто је управа припадала господару. Такав господар није могао бити нико други до властелин, а први одељак чл. 160 (који упореди) утврђује нас сасвим у томе разумевању да се у тим дужностима за чуване

сигурности такав господар изједначавао са ћефалијом, јер се у чл. 160 изреком наређује да царство иште *ћефалије и властеле којима буде пут предан и страже предане* . . . У жупама смесним и цар је обично имао град и у њему капетана, ћефалију и судију. У таквим жупама ћефалија се царев имао да брине о сигурности по путевима и о стражама које су путове и опасна места на њима чувале. По томе су они и за штету јамчили . . . Занимљиво је што путници XVI до XVII века, који су пролазили Балканско Полуострово, и у то време још бележе страже на путовима и по клисурама, из чега се види да се овај део Душанових уредаба неким делом држао и после пропасти српске државе. Али претпостављајући то, не треба сметнути с ума да су све те уредбе могле бити старије и од Душана и да их је он само у Законик унео[1]".

[1] Никола Грегора забележио је, поводом свога пута у Србију 1327 год., да су нарочити људи, одевени у црно одело, стражарили по друмовима и чували путнике од разбојника (Стара Српска Трговина и Индустрија, стр. 191).

Из овог објашњења Новаковићевог и чл. 157 и 160 Законика излази:

1. *Старе српске жупе за време царства биле су различне и по својим господарима и по својим управама: једне су припадале само једном господару и имале једноставну управу, а друге — смесне — припадале су разним господарима и имале мешовиту управу.*

2. *Жупама, које су припадале само једном господару, управљао је сам тај господар — властелин — и имао је, поред осталог, дужност да се стара о сигурности путова у својој жупи под личном одговорношћу.*

3. *Дужност ова у смесним жупама лежала је на кефалији,* и

4. *Старешине старих српских жупа били су, онако исто као и кефалије, органи јавне безбедности.*

Поред старања о јавној безбедности, с којим је у вези била и дужност *истраживања криваца*, старешине жупа обављале су, као што ћемо видети, и све остале дужности за које смо видели да су спадале у надлежност кефалија.

Из раније наведеног чл. 178 Законика јасно се види да су они, као и кефалије, били дужни да извршују *судске наредбе* („да пишу судије књигу ћефалијом и властелом у чијој буду државе они-зи преслушници"), а чл. 184 и њима се ставља у дужност *надзор над тамницама:*

Да су они пак били надлежни и за пресуђење извесних кривичних дела, види се из ових чланова Законика:

а) *Аште су отроци, да се суде пред својими господари како љубе за своје длгове, а за цареве да греду пред судије — за крв, за вражду, за таша, за гусара, за прејем људски*" (чл. 103).

Из овог поименичног издвајања и стављања у надлежност судија најтежих кривичних дела, излази сасвим логично, да су властела, па дакле и старешине жупа, били надлежни за суђење свих осталих дела које би отроци учинили.

б) *И кто јест чијега човека пријел из тужде земље, а он је побегал от својега господара от суда, ако да књигу милосну цареву, да се не потвори; ако ли не даст милости, да му се врати*" (чл. 115).

За овај члан Новаковић вели:

„*Туђа земља* значи у овом члану *туђе властелинство. Побегал от својега господара от суда* значи да је код свога господара нешто скривио, па је властелин, први му господар, по оновременом праву, имао да му суди, а он не хтео сачекати суда већ утекао, или га је први господар и осудио, а он, бивши незадовољан пресудом, не хтео подлећи јој већ утекао . . .[1]"

Очигледно је, према овоме што смо до сада казали о старешинама жупа, да су они у погледу надлежности били идентични са кефалијама.

И једни и други били су управни органи; и једни и други старали су се о јавној безбедности и били истражни органи; и једни и други судили су извесна кривична дела; и једни и други извршивали су судска наређења; најзад и једни и други водили су надзор над

[1] Законик, стр. 208—209.

тамницама. У овом погледу, дакле, то јест у погледу опште надлежности, између њих није било никакве разлике, изузев оне у погледу месне надлежности.

Сасвим је друга ствар, међутим, кад је реч о односу кефалија и жупских старешина према централној власти. Док су први били царски — државни — чиновници — које је цар могао по вољи постављати и смењивати, дотле је власт многих жупских старешина чак и за време Душаново била *наследна*[1], а овај факт даје нам пуно разлога да верујемо, да су они прво били феудални господари па тек онда државни чиновници. Из овога, опет, излази да у њиховом раду није могло бити онолико једнообразности и дисциплине као у раду кефалија. Па ипак би, и поред свега овога, било погрешно изводити закључак да су старешине жупа били само по форми државни чиновници, и да су у своме службеном раду уживали исте привилегије као и у својим феудалним правима.

---

[1] Законик, стр. 184.

Говорећи о сигурности путова и јавној безбедности у нашој старој држави видели смо, да су и они — ове жупске старешине — одговарали за накнаду штете причињену кривичним делом онако исто као и кефалије, а из чл. 184 Законика уверили смо се да су и они и кефалије били кажњавани истом казном за повреду прописа о чувању тамница. Овоме треба додати и чл. 57. Законика, који кажњава одузимањем државе властелу-чиновнике, која на приселици учине какво зло народу, као и чл. 142, који их кажњава казном прописаном за бегунце и одузимањем управне области ако би пленили поверена им села и људе, и радили мимо закон.

По мишљењу Јиречека положај кефалија, као управних органа, био је много већи и важнији од положаја жупана, који се за време царевине увелико замењују државним чиновницима. И сам назив жупан све се ређе употребљује у ово доба. Са снажењењем владалачке власти жупе су губиле свој стари значај и индивидуалитет.

„Жупани, вели Јиречек, обично су били

властела из саме жупе, који су у свом управном подручју имали земљу и родбину. Покашто их Дубровчани називају само судијама. Они су имали и своје мало дворско особље, на пример стегоношу. У једној повељи краља Уроша II говори се о људима којима је милошћу краљевом дарована жупа Полог, па се том приликом разликују чиновници краљевски (владалци краљевства ми) од чиновника управника жупе (владалц држештаго жупоу тоу).

Док је у Босни све до државне пропасти било увек жупана, па је жупанско достојанство н. пр. у Конавлима и Драчевици (код Новога) поново оживело, дотле се у Србији изменила управа с том тежњом, да се на место земаљске властеле, зависне од месних прилика, поставе краљеви чиновници[1]".

* * *

Раније смо већ поменули, приликом говора о градовима, да су и поједине жупе, нарочито оне на Јадранском Приморју, имале своје

[1] Staat und Gesellschaft, стр. 1—23.

аутономне управе. Такве су биле жупе: *Грбаљ, Паштровићи и Крајина.*

Грбаљ је био подељен на четири *кнежине*, којима су управљали *наследни кнезови*, за које се, по тврђењу Вука Караџића, говорило „да би и дужд млетачки пред њима устао на ноге кад би их видео како су лепо одевени и наоружани[1].

Слично Грбљу и жупе *Крајина и Паштровићи* имале су своје статуте и своју аутономну управу. Вук Караџић наводи за последњу да је имала 4 судије, 2 војводе, 12 властела и 6 старешина, који су седели у граду Светог Шћепана (на мору) и управљали земљом и народом.

Почетком XV века све ове жупе потпале

[1] Жупа Грбаљ била је саставни део српске територије све до Душана, који ју је уступио Котору (који је био само под врховном влашћу српском). Њен веома опширан и интересантан статут штампан је у целини у *Законским Споменицима* (стр. 105—116), из којих су, у главноме, узети и ови подаци о аутономним жупама.

су под млетачку власт, али су по нарочитим уговорима задржале своје аутономне управе.

* * *

Завршујући овај одељак о жупама, да поменемо најзад још једну ствар, која је некада била у врло тесној вези са њиховим унутрашњим уређењем, а о којој се данас, на жалост, врло мало зна. То су *жупски зборови, већа, скупови* — који се датирају из наше најстарије прошлости, и на којима су учествовали сви слободни становници жупа[1]. У почетку су ови зборови имали врло велику важност, јер су решавали о свима пословима жупа и на овај начин ограничавали власт жупског старешине, али су доцније, са постанком и јачањем монархије и властеле, ову власт постепено изгубили. Крајеви на Јадранском Приморју и у овоме су чинили изузетак, јер су чак и за време царевине задржали своје зборове.

Говорећи о ограничењу владалачке власти у старој српској и хрватској држави, Јиречек помиње и ове жупске зборове, и вели:

[1] Историја Словен. Права, стр. 67—111.

„У Србији су од Немање добро познати државни сабори (сбор), а тако исто и у Босни. На *скуповима жупа* или њених појединих делова расправљале су се ствари мање вредности; често су ови скупови били у вези са каквом локалном законском одредбом, а на њима су првобитно учествовали сви слободни људи. На острву Брачу је 1185 народни скуп, где присутни беху кнез (comes), жупан, сви племићи и народ (плк, сада пук) са Брача и Хвара, повратио једном манастиру поседе, које је био изгубио. На великим острвима Ластову и Мљету код Дубровника било је демократских скупова, и то редовно на пољу пред каквом црквом, где се одлучивало са већином гласова. Под ведрим небом одржавали су се племићски скупови у Пољицама код Сплета, са примитивним седиштима од тесаног камена на старом зборном месту (зборишће) испод једне цркве, а скупови Паштровића код Будве, на песку при морском жалу . . . У Црној Гори скупљала су се још од памтивека племена и братства због избора вође, због склапања мира са суседима, због решавања правних

спорова, и то свагда на утврђеном месту, на пример у Дробњацима на Зборној Главици[1]".

Нема никаквих података о томе да ли су ови жупски зборови постојали и у осталим српским крајевима за време наше старе царевине, али с обзиром на раније поменути чл. 69 Законика, који забрањује саборе себара, може се закључити да их није било. Њих су, по свој прилици, заменили *сеоски зборови*, пошто се село у ово доба, т. ј. у доба царевине, видно истиче као засебна управна јединица, која је у врло великој мери потисла жупу као првобитну племенску јединицу. Кад будемо говорили о селима видећемо да Законик у много јачој мери истиче целину села но целину жупе[2].

Ако бисмо покушали, да на основу исписаних редова конструишемо приближну слику

---

[1] Историја Срба, први део, стр. 126.

[2] Јиречек помиње један скуп властеле и народа у Тетову (на 1300 год.), који је по тражењу призренског епископа утврђивао границе црквеног имања, али је овај скуп био изузетан и са строго ограниченим делокругом рада. (Staat und Gesellschaft, стр. 22).

о старешинама наших старих жупа, добили бисмо ово:

1. *У старој српској држави било је две врсте жупских старешина: жупана и кефалија.*

2. *Кефалије су биле прави државни чиновници, док су жупани били и државни чиновници и поседници — феудални господари — жупе.*

3. *У погледу надлежности између кефалија и жупана није било никакве разлике, али је положај првих био много већи и важнији од положаја других.*

4. *За време царства, а услед ојачања централне власти, жупани се увелико замењују кефалијама, као правим државним чиновницима, и*

5. *Старешине жупа на Јадранском Приморју имале су истакнутији и према централној власти много независнији положај но њихове колеге у осталој царевини.*

IV. Крајишта.

Пограничне жупе — Властела-Крајишници — Њихове дужности — Њихова од-

говорност за пленење земље — Крајишне војводе.

Под *крајиштима* ваља разумети *пограничне управне области — жупе* — које су због свог граничног положаја имале нешто друкчије уређење но остале области.

Поред већ поменутог чл. 145, који наређује да *„по краиштех“* не буде крађа ни разбојништава, у Законику се налазе још и ове две одредбе о крајишној властели:

а) *„Властела крајишници, која војска туђа греде и плени земљу цареву, тере пређе опеш през њих земљу, ти-зи властеле все да плаше през којих пређе државу“* (чл. 49).

У Новаковићевом објашњењу овог члана вели се:

„*Крајишта* су се у старо време звале пограничне жупе, и као и реч *крајина*, која значи то исто, још се реч као име појединих места није заборавила, и где се год говори, онде обележава некакву стару граничну земљу. *Крајина* је једна на Дунаву, данас спрам Румуније (а пређе спрам моравских српских области на западу и некадашњег Пашалука Београдског);

друга — у северозападној Босни спрам Хрватске; трећа — у Јадранском Приморју спрам Албаније. *Крајиште* се и сада зове у Бугарској планински крај међу Ђустендилом, Радомиром, Трном и Врањом, где се дуго времена у старој држави, као што је и сада, налазила српско-бугарска граница. *Крајишник* се данас у живом језику говори и за становнике босанске горе поменуте крајине; реч значи управо *граничара*. Држава овде просто значи земљу што је неко држи, државину или управну област. Данашњим језиком могао би се горепоменути члан казати овако: *Ако се догоди да каква туђа војска пређе границу и пљачка земљу цареву, па се опеш врати истим путом, властела граничари, кроз којих област пређе, да све плаше.*

Установа властеле пограничне имала је особите своје уредбе и у другим земљама. *Маркграф* и *маркиз* није ништа друго него *властелин-крајишник*. Како се и да ли се вршила оштра наредба одговорности коју читамо у овом члану Законика немамо начина да дознамо.“

б) *„И ако се обрете гусар, ошад през државу крашника и плени где годе, и опет се врати са пленом, да плаћа крашник само седмо“*[1] (чл. 143).

Док су кефалије и старешине жупа били дужни, као што смо видели, да надокнађавају само стварну штету причињену разбојништвом и осталим кривичним делима, дотле су властела крајишници морали, по овом члану, плаћати седмоструку штету. Ова разлика, по нашем мишљењу, проистиче отуд, што се овај члан односи искључиво на разбојнике из туђих пограничних држава, чије је упаде, у интересу угледа саме државе, требало спречавати. Зато се у овом члану и не помиње одговорност околине — као у свима осталим који се односе на јавну безбедност — већ се сва одговорност баца на старешине крајишта.

Из наведеног види се:

[1] „Кад се догоди да кроз област једног граничарског старешине упадне разбојник, па где год изврши пљачку и опет се врати с пљачком, тај старешина да надокнади штету седам пута“ (Законик, стр. 232).

1. *Да су крајишта била засебне управне јединице, којима су управљали властела-крајишници.*

2. *Да је главна дужност ове властеле била чување границе, из чега се може закључити да су крајишта била војнички организована,* и

3. *Да су старешине крајишта, поред чувања границе, имале још и дужности да се старају о јавној безбедности у својим областима.*

Нема никаквих података о томе да су властела-крајишници вршили и остале дужности, које су спадале у надлежност управних органа по градовима и жупама. Судећи по њиховој главној дужности — *чување границе* — за коју је била потребна јака власт и велики ауторитет, изгледа да су они у својим областима имали у рукама сву власт.

У хрисовуљи деспота Стевана од 20 јануара 1427 год. старешине крајишта називају се *крајишним војводама*[1].

[1] Законски Споменици, стр. 500.

V. Села и Катуни.

Села као најмање управне јединице — Њихове дужности и њихова колективна одговорност за штете причињене кривичним делима у њиховим атарима — Подударност законских одредаба о овој одговорности са нашим данашњим позитивним законодавством — Сеоске старешине — Кнезови — Премићури — Владалци — Представници — Челници — Катуни (сточарска села), њихови становници и њихово уређење — Закон „Влахом" — Мероиси и њихов закон — Сеоске занатлије — Отроци (робови) и њихов закон — Сеоски зборови — Закључци.

Села су била најмање управне јединице у нашој старој држави, пошто данашње сеоске општине, састављене из два и више села, у њој нису постојале.

Из чл. 108. и 134. Законика јасно се види да су села улазила у састав жупа, али из овога никако не треба закључити да су се она губила у целини жупској, и да су живела неким једно-образним жупским уређењем. Ово није могло бити већ ни по томе што су се у

једној истој жупи, као што смо видели приликом говора о чл. 153. Законика, могла налазити и царска, и црквена и властеоска села, са разним правима и дужностима, а у неколико и са разним уређењем.

У знатном броју чланова Законика, који се односе на села, о њима се увек говори као о *засебно организованим управним јединицама,* које имају знатног учешћа у одржању државног поретка, а нарочито у одржању јавне безбедности. Тако:

Чл. 11 наређује епископима да поставе духовнике по градовима и селима.

Чл. 20 забрањује ископавање мртваца из гробова у циљу сујеверја, и прописује да село, у коме би се ово догодило, плати *вражду.*

Чл. 77 прописује казну од 50 перпера (потку) за села која би се међу собом побила. Од ове казне половина је припадала цару, а половина господару села.

Чл. 169 забрањује златарима да живе по селима, и наређује да се село, у коме би се златар нашао, расели („да се то-зи село распе") и т. д.

Много су важније и интересантније одредбе Законика у којима је реч о дужностима села у погледу јавне безбедности и о њиховој одговорности, узгред буди речено врло великој, за кривична дела која би се извршила у њиховом атару. Те одредбе гласе:

а) *„Ако кто позна лице под чловеком, а буде у горе, у пустоши, да га поведе у препрвње село и заручи селу и позове да га даде пред судијами; ако ли га не даде село пред судијами, што покаже суд, да плати село то-зи“* (*чл. 92*).

По објашњењу Новаковићевом, *лице* у овом случају значи стварни доказ, саму украдену или пороблену ствар, а *заручити* значи *на веру, на оставу поверити и зајемчити*[1].

Две су ствари које овај члан ставља у дужност селима, односно њиховим старешинама:

1. Чување — привремено лишавање слободе — *притварање* — окривљеног до редовне судске истраге, и

[1] Законик, стр. 201—202.

2. Надокнађавање штете тужиоцу на случај да окривљени побегне, или да га село ма из којих узрока не преда суду.

Из овога, опет, излази да су села, као локалне власти, имале важног и са великом одговорношћу скопчаног учешћа у претходним истрагама.

б) *„Кто ли се најде ужег кући, или гумно, или сламу, или сено, да то-зи село да̂ пожежцу; ако ли га не даст, да плати оно-зи село што би пожежца патил и платил“* (чл. 99).

в) *„Ако ли кто ужеже изван села гумно или сено, да плати околина, воља да да̂ пожежцу“* (чл. 100).

Уз ове чланове Новаковић даје ово објашњење:

„Чланом 100 разликује се оно што је у селу и о чем се наређује чланом 99 од онога што је изван села, па као што село одговара за оно што је у селу, тако се одговорност за оно што је изван села шири на околину.

При овим наредбама о јемству села за безбедност имања у њему самом и за јемство

околине за безбедност имања у околини, по пољима, изван села, имамо да упутимо на чл. 52[1] и 71[2], где је говорено о одговорности куће или породице за своје чланове. Круг је почињао од куће, па се ширио на село и на околину. Народни обичаји ширили су ово јемство и на крађу. Ј. Вујић бележи за Србију пре 1830 ово: „Што се год у Србији украде, то се мора наћи, ако не онај час, то после неког времена, ипак за оно време докле се крађи у траг не уђе, оштећеном мора платити она варош или село у којему се крађа догодила! То исто се вршило за Турака за крв или за убиство."

г) *„Ако је брдо пусто међу жупами, села околња, која су около тога-зи брда, да бљуду стражу. Ако ли не узбљуду стражу, што се*

[1] „За неверу и за сваку кривицу неће плаћати ништа ни брат за брата, ни отац за сина, ни рођак за рођака, који оделито у својим кућама живе, а скривили нису; плаћаће само онога кућа који је скривио."

[2] „И ако зло учини брат, или син или рођак, који су у једној кући, све плаћа господар куће, или даје онога који је оно учинио."

учини у том-зи брду у пустити штета, или гуса, или крађа, или које зло, да плаћају околња села којим јест речено бљусти пут." (чл. 158).

„Овим се чланом — вели Новаковић — установљава једна нова врста кривичног јемства, којим се оновремена државна власт толико служила. *Бљуду* значи чувају; остало је све познато[1]."

д) *„Купци који приходе ноштију на ложиште, ако их не припусти владалац или господар села тогај, да облегну у селу купци, по закону царства ми, како јест у законице — ако што изгуби путник, он-зи господар или владалац и село все да плати, јере их нису у село упустили"*[2].

Закон који се помиње у овом члану не-

[1] Законик, стр. 242.

[2] Кад се догоди да на преноћиште у неко село дођу трговци, а господар или управник онога села не пусти их да у село преноће, по моме царском закону и како наређује Законик, тај господар или управник и село дужни су све накнадити што би путник изгубио зато што га нису у село пустили. (Законик, чл. 159, стр. 242).

познат је, алиу Законику има неколико чланова који се односе на сигурност трговаца и њихове робе (чл. 118—122), и с тога није искључена могућност, по мишљењу Новаковића у објашњењу овог члана, да је ова дужност примања трговаца на преноћиште, проистицала из ових чланова, ма да се то из њих јасно не види.

Изложене одредбе Душановог законодавства о колективној дужности села да надокнађују штете причињење кривичним делима у њиховим атарима, не само да су карактеристичне за доба у коме су постале, већ су и веома интересантне због своје подударности, по готову истоветности, са сличним обичајима и одредбама и у законодавству тек обновљене Србије, и у нашем данашњем позитивном законодавству.

По Душановом Законику села су била дужна накнадити штету за упаљену кућу, гумно, сено, сламу, као и штету причињену крађом, разбојништвом или ма којим другим кривичним делом („или које зло“ — чл. 158). Скоро овакве исте одредбе налазимо и у законодавству обновљене Србије и у нашем данашњем позитивном законодавству.

Видели смо шта вели Ј. Вујић о крађама у Србији пре 1830 год. Ово исто потврђује и Алекса Јовановић у својим *Приносцима за Историју Старог Српског Права*, и наводи конкретан пример у коме је накнада за украденог коња једном босанском муслиманину исплаћена из државне, односно кнез-Милошеве касе.

Судови у обновљеној Србији установљени су крајем 1807 год., а већ под 6 мајем 1808 год. *Шабачки Мигистрат* издао је ову наредбу против *хајдука*:

„Поште народни кметови мали и велики нахије Шабачке! Присуђено и за право пронашли смо, које вама оштро кметовом налажемо, да од сада, ако би који у ајдуке отишао, у тога вере нема, нити ће се на веру звати, него оно село оће пропасти и сеоски кметови. А онај који одврља тера ће се док се из ове земље не истера. И ове године што је год *похарато у коме селу, то ће село под морање платити.* И од сада *у ком се селу човек по-*

хара, оно ће *село малом и главом платити,* и оно *село на томе месту више остати неће,* нити баштина, нити виноград, *него ће се упропаст окренути.* И онај који хајдука на свог брата и комшију наведе, кућу ватром а он главом, а мал на мезет, и од његовога мала похара да се ономе плати који је похарат. Који би кмет сеоски затајао да је какво рђаво дело урађено, и не јави, вечито у апс допасти ће, а онај који им хлеба даде, главом ће платити. А најпосле од кметова за свако зло и добро дело изискиваће се да одговарају[1]".

По чл. 1 закона о накнади штете учињене злонамерном паљевином и намерним против законим поништајем необезбеђених ствари: „Сваку штету учињену злонамерном паљевином и намерним против законим поништајем необезбеђених ствари, као и крађом стоке, земљоделских алата, хране (људске и сточне), воћа, живине, кошница и пољских ограда, у атару сеоске општине, и пољском имању варошких општина, дужна је оштећеном, на његов захтев, да надокнади она општина, у атару које је кажњиво дело извршено, ако се кривац не ухвати у року од 30 дана, од кад је исследна државна власт извештена о извршењу кривичног дела; а ако је кривац ухваћен, па накнада штете од њега не може да се изврши, онда накнаду штете плаћа општина из које је кривац."

[1] Гласник I, одељак II, стр. 18.

И најзад:

По чл. 13 закона о јавној безбедности: „Штета учињена грађанима и правним телима хајдучијом и разбојништвом надокнађују се по закону о накнади штете, учињеном злонамерном паљевином и намерним против законим уништајем ствари од 20 марта 1892 год. и овога допуни од 20 децембра 1903 год."

Ова подударност између одредаба нашег старог и новијег законодавства о селима није никако случајна. Као год што су се многи стари народни обичаји одржали чак и до данашњих дана, тако су исто и ове одредбе тињале у правној свести нашег народа за време робовања Турцима, и оживеле у обновљеној Србији. Новаковић је фактима утврдио да су

се наша села управљала, све до најновијег општинског законодавства прошлог века, по *обичајним* уредбама које су имала још у старој српској царевини[1].

Наведеним члановима Законика, који се односе на села, треба још додати већ поменуте и цитиране чл. 145 и 146 којима се наређује да се села, у којима би се нашли разбојници или крадљивци, раселе, а њихове старешине да се казне истом казном која је била прописана за ове злочинице.

Новаковић тврди да су ове законске одредбе домаћег перекла и потпуно оригиналне, т. ј. да немају никакве везе са византијским или којим другим страним законодавством[2].

Чл. 146 врло је важан још и стога што нам пружа податке о разним називима сеоских старешина: *кнезови, премићури, владалци, предстајници и челници.*

По Новаковићевом објашњењу, *кнезовима* су називане сеоске и катунске старешине по

[1] Село, стр. 111.
[2] Законик, стр. 233.

северозападним крајевима, даље од грчког утицаја, *док* су *премићурй* (примићури или примикири) били сеоске старешине у крајевима ближе Грцима. *Владалци* су се налазили у селима властеоским и црквеним на место кнезова, а *предстајницима* и *челницима* поглавито су називане старешине пастирских села. Власи Црновунци и данас свога старешину зову челником, а тако исто и македонски пастири[1].

Кнезовима су називане старешине наших села и за време турске управе Србијом, па чак и у првом законодавству обновљене Србије. Још 1807 год. *Совјет* је, у договору са Карађорђем, решио да се по селима поставе *кнезови,* а у дипломама које су војводама издаване 1811 год. после познате реорганизације државне управе, наређује им се да уреде у сваком селу *кнеза сеоског,* који ће са селом оградити кошеве, и амбаре за десетке.“ У надлежност ових кнезова спадало је: одржање реда и безбедности, извршивање наредаба претпостављених власти, купљење порезе и суђење о потрици

[1] Законик, стр. 233 и Село, стр. 24.

и другим омањим стварима у селу, али нису могли никог кажњавати од кад су установљени магистрати (1807)[1].

* * *

Катуни су били, као што смо раније поменули, *пастирска села*, насељена највећим делом становницима романске народности, који се у Законику и осталим нашим старим споменицима називају *Власима*, а понекад и *Арбанасима*. Једни су били стално настањени, махом на црквеним и манастирским имањима, а други су мењали места становања према годишњим временима и бољим пасиштима за стоку, као што то чине данашњи Црновунци на Старој Планини и Каракачани у Македонији.

По тврђењу Јиречека, пастири су били слободнији и независнији од земљорадника, који су били везани за земљу. И организација њихових катуна била је нешто мало друкчија

[1] Историјски развитак полиц. власти у Србији, стр. 43.

од организације земљорадничких села. Обично су се називали по именима својих старешина[1].

Чланом 88 Законика наређује се, да влашки и арбанашки пастири не падају на одмор у исто село, једни за другим, и прописује казна од 100 перпера — *пошка* — за оне који би то силом учинили.

У чл. 183 вели се: „*Станици вси царства ми да греду пред судије што имају суд међу собом за вражду, за гусара, за таша, за прејем људи, за крв, за земљу*[2].“

Изгледа да су пастирима, бар онима који нису и докле нису били стално настањени, за ситније ствари суди ле саме њихове старешине. Из Немањине повеље манастиру Хиландару (1198—1199) види се, да су се у оно време пастири рачунали по *судствима*. (И од Влах Радово судство и Ђурђево“)[3].

[1] Staat und Gesellschaft, I, стр. 69—70.

[2] Сви пастири из мога царства да иду пред државне судије, ако би имали што међу собом да се суде за накнаду због убиства, за разбојништво, за крађу за преотимање посленика, за убиство, за спор око земље. (Законик, стр. 256.)

[3] Staat und Gesellschaft, I, стр. 69—70.

Законом Стевана Дечанског, у Дечанској хрисовуљи, забрањује се Србима да се жене са Влахињама, и прописује да Влахиња, удата за Србина — меропха, има потпасти под *меропшки* закон, о коме ће доцније бити више речи[1].

У Душановој хрисовуљи манастиру Св. Арханђела налази се *„закон влахом"*, који гласи:

„Да дају од педесет овцу с јагнетом, а другу јалову и с руни, и да дају годиште преступајуште коњ, воља тридесет перпер, како су давали царству ми, а по сем цару да не дају; и да дају од клетишта јагњетину и испорак. А који су поклоници, да се сами десеткују и да дају јесени покрове, а пролетији по два брава јалова. А Власи који су убози, да теже влну црковну што им повелева игуман. А ини власи да дају окроје и клашње и сол да носе, и у зимишти да косе сено кобилам, и гради да направљају и јагњила да граде, и пастухе

[1] Србин да се не жени у Власех, ако ли се ожени да је воде у меропхе.

да бљуду у кобилах, и жито да носе и товар с тумном[1].

У другој Душановој хрисовуљи цркви Св. Николе на Пшињи (1353 г.) наређује се, „да Власи који угоне зими добитак (стоку) на земљу на црковну у зимиште, да дају цркви *травнину по закону*, такожде и Србње".

Закон, о коме је овде реч, налази се у Дечанској хрисовуљи. По њему је травнина за овце износила: *„од стада два овна и два јагнета и сир и динар*[2]".

О травнини се говори и у чл. 197 Законика: *„Које му властелину приде да зимује човек, да дава травнину; от 100 кобил кобилу, от овац овцу с јаганцем и от 100 говед говедо."*

У објашњењу овог члана Новаковић наводи да је међу нашим старим државним службеницима постојао и *травничар*, који је прибирао приходе са пасишта (травника) и о њима бригу водио[3].

[1] Село, стр. 55.
[2] Село, стр. 39.
[3] Законик, стр. 264.

Ови закони вредели су само за пастире — сточаре. За *земљораднике — меропхе*[1] важио је чл. 68 Законика, у коме се вели:

„Меропхом закон повсој земља. У недеље да работају два дана пронијару, и да му дава у године перперу цареву, и заманицом да му сена коси дан један и виноград дан један, а кто не има виноград, а они да му работају ине работе дан. И што уработа меропх то — *зи все да стежи, а ино, през закон, нашто да му се не узме.“*

Код овог члана налази се ово важно Новаковићево објашњење:

„Заманицом косити (или друго што заманицом радити) начин је работе који се по купљењу радника разликовао. Работе при којима није било хитње, радили су радници који су се купили од куће; свака кућа је дужна била дати радника, и они су посао обављали. Работе

[1] Насељеници царских, црквених, манастирских и властеоских имања, који су сачињавали главни део сеоског земљорадничког становништва. Били су слободни људи и имали су сопствену земљу под теретом господарске работе.

пак при којима је била хитња радиле су се *заманицом*, т. ј. мобом, гомилом, где је на посао излазио и дужан био изаћи свак ко може носити косу, мотику или срп, па радити док се посао не сврши.

Иначе овој члан даје лепу прилику да се упореди шта се радило пронијару (и по томе шта је управо значила пронија) с оним што се радило баштинику. Законик сам не истиче какве је работе меропах дужан био своме господару баштинику, већ само помиње какве су работе меропси дужни били пронијару. Али из манастирских повеља видимо шта се чинило баштинику, и то баштинику цркви, која је у тај мах доиста обасипана била повластицама. Из Душанове хрисовуље манастиру Св. Арханђела у Призрену наређује се да меропси работају *два дана у недељи* од сваке куће оног рада који старешина нареди, да ору кулуком за свако жито и да све то среде, привезу и саспу у житнице; да косе сена колико треба, да раде виноград онако како је наређено у Студеници (што нам је непознато), и по том да дају јагњетину и испорак и тридесет повесама лана.

У Дечанској и у Грачаничкој хрисовуљи казане су те исте дужности другом мером, количином земље коју су меропси на име своје работе дужни били урадити, па колико времена утроше. Имамо разлога претпоставити да у мери работе није било велике разлике, ма да је она различитим начином за те три цркве казана. За хилендарске земље, којих је такође не мало било, вредио је закон: *да свака кућа работа два дана у недељи,* уз то да ради манастиру два дана јесењег и два дана пролетњег орања, дан сенокоше и два винограда, а све што се пооре и покоси, да се среди и смести. Слична је томе, али мало тежа (може бити зато што је потање изведена и исписана) меропашка дужност у хрисовуљи Светостефанској. Кад се узме на ум да у тим ратарским дужностима насељеника нигде у Европи није било једнакости, излази да су врло малене разлике међу прописом Законика Душанова за пронијаре и прописима хрисовуља XIV века за главне манастирске баштине, и да је пропис Законика за пронијаре морао вредити и за баштинике. То већ и по томе што се мора

узети да је приход пронијарски најпре имао у својим рукама цар сам, па га је пронијару уступио као накнаду за службу коју је од њега тражио . . . И кад се по томе потражи разлика међу пронијарем и баштиником, изаћи ће да се иста није налазила у приходу који се са проније или са баштине купио, него да је била при баштини у праву потпуне својине и наследствености, које се пронији свуда одрицало. Доходак је пак, по свему судећи, и од проније и од баштине био једнак[1] . . .“

Са овим чланом у тесној је вези и чл. 139 Законика, који узима у заштиту меропха од господара, и који по својим либералним одредбама служи на част нашем старом законодавству:

„Меропхом ва земљи царства ми да несш вољан господар учинити през закон ништа, разве што јесш царство ми записало у Законице, що-зи да му работа и дава. Ако ли му учини што без закона, повелева царство ми, всаки меропах да јесш вољан прешти се својим

[1] Законик, стр. 188—189.

господаром: или са царством ми, или са госпождом царицом, или са властели царства ми, и с ким љубо. Да га нест вољан никто држати от суда царства ми, разве да му судије суде по правде. И ако упри меропах господара, да ујемчи судија царства ми како да плати господар меропху все на рок, и по том да нест вољан он-зи господар учинити зло меропху[1]."

* * *

Из споменика се види да је у нашим старим селима било још и занатлија: ковача, кројача („шавци") грнчара, обућара („цегари",

[1] Насељеницима у моме царству не сме господар ништа чинити закону противно; оно су му дужни работати и давати што сам ја цар записао у Законику. Догоди ли се да господар насељенику учини што преко закона, царска је заповест да је сваком насељенику слободно судити се са својим господарем, па био тај господар ја цар, била то госпођа царица, или црква, или властелин царски, или ма ко други. Нико није властан да насељеника задржи од царског суда, већ судије да му суде по правди. И ако се пресуди да насељеник има право а не господар, царски судија да ујемчи како ће господар насељенику све исправно платити, нити да се тај господар после усуди да какво зло меропху учини (Законик, стр. 229).

„цагари" или „цангари") дрводеља, котлара, зидара, каменара, клобучара (који су правили калпаке, клобуке, капе), седлара[1] и т. д.; да су занатлије уживале извесне повластице у погледу теглења господарских работа, и да је само најстарији син могао остати при очевом занату а остали, ако би их било више, да су имали ући у ред осталих сеоских работника[2].

У нашим старим селима било је најзад и неслободних људи — *робова* — који су се називали *отроцима,* и за које се у чл. 67 Законика вели:

„Отроци и меропси који седе заједно у једном селе, всаки плаћа која приходи, да плаћају вси заједно на људи; како плату плаћају и работу работају, тако-зи и земљу да држе."

Ово изједначење меропаха и отрока у погледу поделе земље за рад и новчаних терета, по мишљењу Новаковића могло се изводити само онде где су меропси били без баштина, или у колико су меропси, независно од својих

[1] Стара српска трговина и индустрија, стр. 114—121.
[2] Село, стр. 67—68.

личних баштина, били и држаоци властеоске земље[1].

Чланом 44 Законика опредељује се да отроци припадају властелину и његовој деци у баштину, али да се не могу у мираз давати; чл. 72 наређује се да се сваком невољном, који би дошао на двор царев, учини правда, изузев отрока властеоског. Са овим члановима у вези је и чл. 103 Законика, о коме је раније било говора.

Поред сеоских старешина, у нашим старим споменицима помињу се и *сеоски зборови,* као важан, може се слободно рећи други фактор сеоске управе, који су имали ослонца у обичајном праву, као и целекупно унутрашње уређење села. О овом унутрашњем сеоском уређењу нема, на жалост, никаквих писмених података, али је Новаковић утврдио, као што смо већ поменули, да је оно било готово истоветно са уређењем наших села под Турцима и у почетку обновљене Србије. Из овога опет излази, *да је сеоско обичајно право Душановог*

[1] Законик, стр. 187.

доба важило у Србији све до нашег новог законодавства о општинама у половини прошлог века[1].

Сеоски зборови изречно се помињу у нашим старим споменицима само на једном месту — у Дечанској хрисовуљи. Ту се наводи да је међе између села Куманова и Радојева *ушесао судија Богдан,* и *с бор ше-зи сел*[2]." У Арханђеловској хрисовуљи помиње се реч „*збор*", али као назив места на које су ударале међе једног засеока („преким путем на збор"), и по мишљењу Даничића она у овом случају означује место где се нешто продавало[3].

Да би утврдио, да су стари сеоски зборови доиста постојали, Новаковић вели:

„Познати чланак Душанова Законика, којим се забрањује *себарски збор,* т. ј. збор оних који нису властела, показује посредно,

[1] Први наш закон о општинама донет је 1839 гол.

[2] Интересантно је да се овај пасус налази само у оном егземплару хрисовуље на коме је потписан сам Дечански. На другом егземплару, на коме се налази и потпис Душанов, овог пасуса нема.

[3] Село, стр. 110.

како је био очичај скупљати се у зборове. Ако и не можемо сада погодити, од чега се закон овим чланом хтео бранити, можемо извесно знати, да се он сеоских зборова по сеоским унутрашњим управним пословима није могао тицати. Јер споменици никад неће поменути село, а да му не помену међе и правине (т. ј. повластице), под којима се последњим разумевала паша, брод, појило, зимовиште и летовиште за стоку, планина, а каткад, може бити, и друге повластице. Ко се могао о свему томе бринути без збора? Ко је могао вршити онолике законом постављене дужности без збора? Ко је био *село* као активни друштвени чинилац, о ком тако често говори Законик, ако бисмо га замислили без збора? Пошто у старој српској држави није било садашњих сеоских општина, село је значило и место и збор тога места, и ово се друго готово увек мисли кад се помиње село као друштвени чинилац. Тако је било за Душанова времена, тако је било и у обновљеној српској држави све до нових државних уредаба о селу и сеоској општини. Пре нових закона који су уредили данашњу организацију

општинске власти и радње, *збор је био готово једини орган воље и власти сеоске, само се он тада није звао* **збор** *него обично* **село**, вели М. Ђ. Милићевић. То се значење доиста и показује како у старим законима и споменицима, тако и у списима В. С. Караџића и М. Ђ. Милићевића о селу пре нових закона, о селу пре нове у старо време непознате сеоске општине.“

На основу свега што смо до сада рекли о селима, могу се извести ови закључци:

1. *У старој српској царевини села нису била груписана у општине, као што је то данас, већ је свако село сачињавало засебну управну јединицу, која је имала знатног учешћа у одржању државног поретка, а нарочито у одржању јавне безбедности.*

2. *Било је две врсте села: земљорадничких и сточарских (кашуна). У погледу дужности и одговорности према држави између ових села није постојала никаква разлика, али су се нешто разликовала по својим уређењима и*

[1] Село, стр. 110—111.

личним правима својих становника. У сточарским селима ови су били слободнији и независнији од државних власти и властеле, а доста је веровашно да су се пред својим старешинама и судили за омање ствари. У земљорадничким селима ове омање ствари судила је властела, или црква, или државни органи, према томе да ли су села припадала властели, цркви или цару.

3. *Сеоске старешине вршиле су локалну полицијску власт, и као њени представници старали су се о реду, безбедности и вршили претходне кривичне истраге. За извршена разбојништва и крађе у атарима њихових села одговарали су и лично и материјално.*

4. *Села су колективно одговарала за материјалну штету причињену кривичним делима у њиховим атарима.*

5. *И одредбе законског карактера и одредбе обичајног права, које су важиле за наша стара села, готово су истоветне са одредбама за села у обновљеној Србији, а стари сеоски збор и данас је врховни представник*

села и чувар сеоских права и интереса — негдашњих правина.

* * *

Потребно је да кажемо још неколико речи приликом завршетка ове расправе о управним властима у нашој старој царевини. Она, признајемо, није потпуна — због оскудице података недостају јој многи детаљи — али је ипак довољна да нам докаже, да смо за време Душаново, у доба готово општег средњевековног расула и слабости централне власти, имали потпуно уређену државу, са кодификованим законодавством које представља најлепши и најважнији културни споменик средњевековне Србије, и са добро организованим и дисциплинованим чиновништвом. Али оно што је у Душановој држави било најбоље, и чиме се она необично издвајала од осталих средњевековних држава свога доба, била је *јавна безбедност* — за оно време најпотребнија — која нам и данас може послужити као пример, као што је Душаново законодавство о колективној одговорности околине за штету причињену кри-

вичним делима послужила као образац за израду нашег данашњег позитивног законодавства о овој ствари.

Као друга главна карактеристика државне управе у нашој негдашњој царевини истиче се *једно-образна организација судова на целој територији и њихова независност у суђењу*, која у истини служи на част нашем старом законодавству. Све одредбе Законика, које се односе на обласне судове, општег су карактера. Између ових судова није било никакве разлике ни у погледу њиховог састава, ни у погледу њихове надлежности, ни у погледу њиховог поступка, ни у погледу њихових дужности и права.

Ова једно-образност не постоји у административној организацији управних јединица. У току ранијег излагања видели смо, да је у нашој старој држави било и области, и градова, и жупа, и села са разним уређењима, која су поглавито зависила од њихових већих или мањих повластица — општа карактеристика средњевековног државног уређења. Главне дужности управних органа по појединим категоријама ових управних јединица, биле су, међутим, истоветне.

Из Законика[1] и осталих наших средњевековних споменика законодавног карактера излази несумњиво, да је наша стара *државна администрација* обухватала све гране ондашњег државног и друштвеног живота. Она се старала *о реду и јавној безбедности* у најширем смислу ових речи, затим о *војсци, судовима, административним властима, вери, јавном моралу и благим наравима, финансијама, трговини, индустрији* (рударству), *занатима, пољопривреди, шумама*[2], *јавном саобраћају, јавним*

---

[1] У чл. 3. Законика вели се: „И ниједина свадба да се не учини без венчанија; ако ли се учини без благословенија и упрошенија цркве, такови да се разлуче". По чл. 53. Зак. кажњаван је властелин, за силовање властеоске жене или девојке, одсецањем руку и носа, а себар вешањем. Ако би властелка проводила блуд са лицем које је припадало њеном властелинству, кажњавани су обоје одсецањем руку и носа (чл. 54).

[2] У чл. 123 Законика вели се: „А от сада напреда Сасин да не сече; а што сече, онога-зи да не тежи, ни људи да не сађа, тако да стоји пуста, да

местима (трговима, панађурима, гостионицама)[1], *животним намирницама*, па, најзад, и о *сиротињи*[2]. Многи трагови ове старе администрације налазе се у почетку државног живота обновљене Србије, а неки и у нашем данашњем позитивном законодавству, и ово најбоље доказује да је она одговарала приликама и потребама нашег народа. И интересантно је и карактеристично је да су се кроз векове одржале и до нас допрле поглавито оне законодавне одредбе које су биле *домаћег порекла*, наше *оригиналне* (законодавство о јавној безбедности, административно уређење села, суђење о сеоским међама итд.), али не и оне које су биле *страног порекла* и *накаламљене* на наш

расте гора". По мишљењу Чеде Мијатовића, ово је најстарији споменик шумске полиције у Србији, а вероватно и у свих словенских народа. (Гласник 27, стр. 195).

[1] „Да си продају вино без воде и мед у уцјен" (по такси, Гласник 27, стр. 217).

[2] Сиромаси да се хране по свима црквама онако како су наредили основаоци. Ако ли их који митрополит, епископ или игуман не би хранио, да се с тога достојанства збаци" (чл. 28 Законика).

државни и друштвени живот (установа кефалија, севастократора, ћесара, логотета итд.).

А колико ли би се тек ова администрација развила и усавршила да није било турске најезде, која је изненада пресекла њен нормалан развитак!!

Крај.

Др. ЈОВАН ЦВИЈИЋ, проф. Универзитета

Говори и Чланци

САДРЖАЈ

1. О научном раду и о нашем Универзитету. — Балкански проблеми и научне школе. — Методи и процеси научног рада. — Формирање научних радника. — Наше способности за научни рад. — Научни и стручни резултати нашег Универзитета. — Примедбе и допуне. — 2. О националном раду. — 3. Културни појаси Балканског Полуострва. — Појас измењене византијске културе. — Турско-источњачки утицаји. — Појас западне културе. — Патријархални режим. — 4. Главне особине централних области Балканскога Полуострва. — I Географски положај и везе. — II Структура и саобраћајне линије. — III Важност Цариграда и Солуна. — IV Извесни утицаји геоморфолошких црта. — V Географски положај Старе Србије и Македоније. — VI Централна област и балканско територијално језгро. — VII Главне рашко-македонске котлине. — VIII Политички значај Новопазарског Санџака. — 5. Распоред балканских народа. — I Етнографске границе балканских народа. — II Етничке промене и миграције. — 6. Географске основе македонског питања. — 7. Из проматрања о етнографији Македоније. — Македонски Словени. — Трагови историјско-националне свести. — Новији утицаји. — 8. Анексија Босне и Херцеговине и српско питање. — I Географски и економски положај Србије. — II Значај Босне и Херцеговине за српски народ. — III Дух и смисао аустроугарске управе у Босни. — IV Српски и југословенски проблем. — 9. Динарски Срби. — I Њихов виодентни тип. — II Осећајност. — III О даровитости. — 10. О народном јединству. — 11. Јединство јужних Словена. — 12. Мисао српског народа. — 13. Излаз Србије на Јадранско Море. — I Географско-економске основе за питања о пристаништу. — II Историјско-етнографски преглед. — III Оцена разних интереса. — 14. Географски и културни положај Србије. — 15. Северна граница јужних Словена. — I Етнографске границе. — Принципи. — Панонски басен и његова јужна ивица. — Инвазије и миграције. — Насељавање српско-хрватско. — Разбијање југословенског становништва. — Етнографска карта. — II Проматрања о географским границама. — 16. Корушки плебисцит. — 17. Границе и склоп наше земље. — 18. Западна и балканска цивилизација. — 19. О раду Ситона Ватсона. — 20. Петар Јанковић. — 21. Беда у Србији и наша вера. — 22. Владимир Карић. — 23. Наша Држава.

Др. МИЛОРАД НЕДЕЉКОВИЋ, проф. Универзитета

Основи Политичке Економије

САДРЖАЈ

Увод

Глава I. Људске Потребе. 1. Појам потреба. 2. Умноживост људских потреба. 3. Разлози умноживости потреба. 4. Могућност ограничавања потреба. 5. Променљивост потреба. 6. Груписање потреба. 7. Привредни и културни значај потреба. 8. Научни значај теорије потреба. — Глава II. Намирнице. 1. Појам намирница. 2. Разноврсност намирница. 3. Материалне намирнице. 4. Квалитети материалних намирница. 5. Нематериалне намирнице. 6. Закључак. Дефиниција намирница. — Глава III. Привредни живот човечанства. 1. Привредна свест човекова. 2. Обим привредног живота. 3. Основни принцип привредног живота. 4. Друштвени карактер привредног живота. 5. Променљивост организације привредног живота. 6. Дефиниција привредног живота. — Глава IV. Наука о привредном животу. (Политичка Економија.) 1. Назив. 2. Предмет и циљ; дефиниција Политичке Економије. 3. Поједине гране Политичке Економије. 4. Помоћне науке. 5. Научни метод Политичке Економије. — Глава V. Историја Политичке Економије. 1. Зачетци економских студија у Старом и Средњем веку. 2. Меркантилизам. 3. Физиократи. 4. Адам Смит. 5. Класична школа. 6. Социализам. 7. Новији правци Политичке Економије; њено данашње стање.

Књига I

Производња

Први Одељак: Облици Производње

Глава VI. Историски развитак облика производње. 1. Разни покушаји груписања. 2. Систем кућне производње. 3. Систем друштвене поделе рада. 4. Народна и светска привреда. 5. Претежни облик производње данас. — Глава VII. Подела рада. 1. Подела рада услед природних погодаба. 2. Подела рада из привредних разлога. 3. Значај друштвене поделе рада.

Други Одељак: Елементи Производње

А. Материални Елементи. — Глава VIII. Природа. 1. Земља. 2. Клима. 3. Природне снаге. 4. Закључак; Општи поглед на природу као чиниоца производње. — Глава IX. Капитал. 1. Појам капитала. 2. Капитал и имање. 3. Врсте капитала. 4. Функције капитала. 5. Границе које капитал поставља производњи. 6. Постанак капитала. 7. Трајање капитала. 8. Закључак; Општи поглед на значај капитала као чиниоца производње. — Б. Лични елемент. — Глава X. Људство. а) Људски рад. 1. Појам и природа људског рада. 2. Економски карактер људског рада. 3. Системи привредног рада. — Глава XI. Људство. Б. Теорија становништва. 1. Значај броја становништва. 2. Статистика становништва. 3. Могућност примене свеколике радне снаге једне земље у њеној привреди (производњи). 4. Малтусов закон. 5. Сељења и исељавања. 6. Закључак; Општи поглед на људство као чиниоца производње. — В. Социални елемент. — Глава XII. Друштвени поредак. 1. Привредни значај друштвеног поретка. 2. Својина 3. Породица. 4. Наслеђе.

Трећи Одељак: Организовање производње

Глава XIII. Подузеће. 1. Појам подузећа. 2. Функције подузетника. 3. Облици подузећа. — Глава XIV. Организаторске снаге индивидуалистичке производње. 1. Тежња за зарадом и слободна утакмица. 2. Криза. 3. Ограничења слободне утакмице. — Глава XV. Вредност. 1. Економски појам вредности. 2. Субјективна вредност. 3. Прометна вредност (цена). 4. Историја теорије вредности. — Глава XVI. Новац. 1. Историски развитак новца. 2. Преимућства племенитих метала као средстава размене. 3. Дефинитивно формирање новца. 4. Функције новца у данашњој привреди. 5. Дефиниција новца. 6. Новчани систем. 7. Врсте новчаних система. 8. Новчани системи некојих важнијих држава. 9. Потребна количина новца у једној народној привреди. 10. Прибављање новца. 11. Вредност новца. 12. Проблем најбољег новчаног система. 13. Положај новца у данашњој привреди. — Глава XVII. Кредит. 1 Појам и суштина кредита. 2. Врсте кредита. 3. Кредитне исправе. 4. Привредни значај кредита. 5. Мораторијум. — Глава XVIII. Банке. 1. Појам банкарског подузећа. 2. Историја банака. 3. Банкарски послови: А. Пасивни баначни послови. В. Активни баначни послови. С. Неутрални баначни послови. D. Нередовни банкарски послови. 4. Општа начела управе банкама и специализирање банака. 5. Облици и концентрација банкарских подузећа. 6. Преглед банкарства некојих важнијих земаља. — Глава XIX. Остале кредитне установе. 1. Општи поглед. а) Заводи основани путем јавноправних установа и удружења: 1. Штедионице. Поштанске штедионице. Школске штедионице. 2. Државне банке. — б) Заводи основани на солидарном јамству својих чланова: 1. Удружења сопственика некретних имања. 2. Удружења за лични кредит на подлози солидарног јамства. Закључак: Општи поглед на значај кредитних установа. — Глава XX. Преносна средства и установе. Увод. 1. Средства преноса добара и људи: а) Суховемни путови. b) Реке и канали. c) Мора и океани. d) Железнице. 2. Средства и установе за пренос вести: а) Пошта. б) Телеграф. в) Телефон. г) Новинарство. — Глава XXI. Трговина. 1. Привредни значај и историски развитак трговине. 2. Врсте трговине. 3. Центри трговине: А. Пијаце. В. Берзе.